

Peri Hermeneias Üzerine Orta Şerh (İbn Rüşd)*

Middle Commentary On Peri Hermeneias (Ibn Rushd)

Çeviren / Translator

Muhammet Nasih ECE

Dr. Öğr. Üyesi., Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Mantık Anabilim Dalı,

Dr. Lecturer, Van Yüzüncü Yıl University, Faculty of Theology, Department of Logic, Van / Turkey

hermesece2009@hotmail.com

ORCID ID: 0000-0003-2270-0502

Makale Bilgisi | Article Information

Makale Türü / Article Type: Çeviri / Translated Article

Geliş Tarihi / Date Received: 17 Nisan / April 2020

Kabul Tarihi / Date Accepted: 15 Mayıs / May 2020

Yayın Tarihi / Date Published: 15 Haziran / June 2020

Yayın Sezonu / Pub Date Season: Haziran / June

DOI: 10.5281/zenodo.3894558

Atıf / Citation: ECE, Muhammet Nasih. "Peri Hermeneias Üzerine Orta Şerh (İbn Rüşd)". *Van İlahiyat Dergisi*, 8/12 (Haziran 2020): 119-157.
doi: 10.5281/zenodo.3894558

İntihal: Bu makale, iThenticate yazılımınca taranmıştır. İntihal tespit edilmemiştir.

Plagiarism: This article has been scanned by iThenticate. No plagiarism detected.

web: <http://dergipark.gov.tr/vanid> | mailto: vanyyuifd@yyu.edu.tr

Copyright © Published by Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi /

Van Yuzuncu Yil University, Faculty of Theology, Van, 65080, Turkey.

Bütün hakları saklıdır. / All right reserved.

* Bu metin, İbn Rüşd'ün "Nassu Telhîsi Mantıki Aristû, Kitâbu Bârî Ermeniyâs Ev Kitâbu'l-İbâre" adlı eserinin Gerard Cihamy tarafından yapılan tahkiki esas alınarak yapılmış çevirisidir.

Özet

Peripatetik felsefi yaklaşımın en önemli filozoflarından birisi olarak kabul edilen İbn Rüşd (1126-1198), dönemin felsefe paradigması içinde hemen her alana dair eserler kaleme almış bir kişidir. Onun kaleme aldığı eserlerin büyük bir kısmı, Aristoteles'in eserlerine dair şerhler/yorumlar oluşturmaktadır. Bu sebeple o Büyük Şarih (Big Commentator) olarak anılmıştır. Özellikle onun Aristoteles'i yeniden yorumlama biçimi Avrupa'da geniş takipçilerinin oluşmasına sebep olmuş ve onun aracılığıyla Aristoteles metinleri yeniden anlaşılmasına çalışılmıştır. Onun kaleme aldığı şerhler büyük, orta ve küçük şeklinde üç tarza sahiptir. Burada Türkçeye kazandırdığımız eser, Aristoteles'in Organon diye bilinen mantık külliyyatının ikinci kitabı olarak kabul edilen Peri Hermeneias adlı eserin orta şerhidir. Bu eserin genel muhteviyatı isim, fiil ve edat gibi genel lafızlarla başlar; önermenin yapısı, niteliği, niceliğiyle devam eder ve son olarak önermelerin modalitesiyle bitmektedir. Ele alınan konuların kapsamı Peri Hermeneias ile aynı derece ve aynı sıralamaya sahiptir. Yer yer İbn Rüşd, yaklaşımına dair yeni şeyler eklese de eser, daha çok bir serbest çeviriyi andırmaktadır. Bu eser, burhanî olarak ifadelendirilen epistemik geçerliliğin akıl yürütme formu konumunda olan kıyasların maddesini oluşturan ibareleri/ifadeleri konu alır. Bu ifadeler, önerme olarak adlandırılan cümlelerin bir çeşidini oluşturur. Önermeler, kesin yargısal bildirimde bulunma özelliğine sahip olan cümlelerdir. Mantık biliminin diğer cümle türlerini değil de önermeleri konu edinmesinin sebebi de bundan kaynaklanmaktadır. Çünkü yargısal bildirim, bilimsel olarak tartışabilirliğin ve konuşabilirliğin imkânını sağlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Aristoteles, İbn Rüşd, Kitâbu'l-İbâre, mantık, önerme.

Abstract

Considered as one of the most important philosophers of the peripatetic philosophical approach, Averroes (1126-1198) is a thinker who has written works in almost every field within the philosophical paradigm of the period. The vast majority of his works are interpretations of Aristotle's works. For this reason, he was called the Big Commentator. In particular, his way of reinterpreting Aristotle caused large followers in Europe and Aristotle texts were tried to be understood through him. These commentaries are written in three styles, large, medium and small. Here, the work we translated into Turkish is the middle commentary of the work named Peri Hermeneias, which is accepted as the second book of the logic collection of Aristotle known as Organon. The general content of this work begins with general phrases such as noun, verb and preposition, continues with the structure, quality and quantity of the proposition and ends with the modality of the propositions. The scope of the topics covered has the same degree and ranking as Peri Hermeneias. Even though Averroes added new things about his approach, the work resembles a free translation. This work is about the expressions that constitute the article of the syllogismus which are the reasoning form of epistemic validity, which is expressed as burhani. These expressions form a kind of sentence called proposition. Propositions are sentences that have the ability to make definitive judicial statements. This is why logic science deals with propositions rather than other types of sentences. Because judicial reporting provides the possibility of scientifically negotiable and talkable.

Keywords: Aristotle, Averroes, Peri Hermeneias, logic, proposition.

Rahman ve Rahim Olan Allah'ın Adıyla

Allah'ın yardımı Muhammed ve ehlinin üzerine olsun

BİRİNCİ FASIL

-1-

[Sözler, Fikirler ve Şeyler-Doğruluk ve Yanlışlık]

[1]* (Aristoteles 16a) dedi ki: Öncelikle isim ve kelimenin ne olduğunu daha sonra olumlu ve olumsuzun ne olduğunu konuşmamız gerekir. Özetle olumluluk ve olumsuzluk cinsinden olan söz ve hükümlerin ne olduğunu [açıklığa kavuşturmamız gerekir].

[2] Deriz ki: Bize göre kendisiyle konuşulan lafızlar, öncelikle nefiste bulunan anlamlara delâlet eder ve yazılan harfler de öncelikle bu lafızlara delâlet eder. Yazılan harfler; yazıyı demek istiyorum; tüm milletler için bir ve aynı olmadığı gibi bu anlamları anlatan lafızlar da tüm milletler için bir ve aynı değildir. Bundan dolayı bu ikisinin delâleti doğal olmayıp uzlaşıladır. Zihinde bulunan anlamlara gelince bu anlamlar herkes için birdir. Nitekim zihindeki anlamların kendileri için misaller ve delâletler olan varlıklar da herkes için doğal olarak vardır ve birdir. Ancak dış dünyada bulunan varlıkların varlığına delâlet eden zihindeki manalara delâleti yönüyle lafızların incelenmesi bu ilmin (mantık) dışında bir durumdur. Bu konu hakkında gerekli açıklamalar *Kitâbu'n-Nefs*'de yapılmıştır.

[3] Lafızlar, bazen doğru ve yanlış olarak nitelenmeksizin akledilen (ma'kul) anlamlara benzer. Böylece lafızlar bazen doğruluk ve yanlışlık değerlendirmesine tabi olmaksızın anlaşılır. Lafızlar bazen de doğruluk ve yanlışlıkla nitelenen şeylerden akledilebilir. [Bu şekilde] doğruluk ve yanlışlık niteliği ondan anlaşılabilir. Doğruluk ve yanlışlık, akledilen manalara ilişir ve lafızların onlara delâleti, bazılarının bazılarıyla bitiştiği veya bazılarının bazılarından ayrıştığı durumlarda olur. Ancak lafızlar, tek başına (müfret) alındığında doğruluk ve yanlışlığa delâletleri söz konusu değildir.

[4] İsim ve kelime, doğrulanamayan ve yanlışlanamayan müfret manalara benzerler. Bunlar, birleşim (terkib) ve ayrışım (tafsil) dışında tutulur. “İnsan” ve “beyaz” sözlerimiz buna örnektir. Bunlara “dır/vardır” veya “değildir/var değil” bitleştirilmeden, doğru ve yanlış addedilemezler. Bunlar somut bir şeye işaret etseler de, doğruluk ve yanlışlık nitelemesinin dışındadırlar. Bunun için “Anzail” ve “Mağrip Ankası” sözlerimiz, “vardır” veya “var değil” sözlerimizle bitleştirilmeden, ister zaman dışı (mutlak) ister zamansal olsun, doğruluk ve yanlışlık ile nitelendirilemezler. [Doğru veya yanlış olarak

* Metnin paragrafları köşeli parantez içine almak suretiyle tamamen numaralandırılmıştır. Bu numaralandırma sistemi, Gerard Cihamy tarafından yapılan tahkikli metnin paragraf sırlaması esas alınarak oluşturulmuştur. Paragraf başları dışında metin içinde yer alan köşeli parantezler ise metnin maksadının daha iyi anlaşılmasını sağlamak için mütercime ait gerekli eklentiler.

nitelendirilmesi için şöyle] deriz: “Anzâyl vardır”, “Anzâyl var değil” veya “Anzâyl bulunuyor”, “Anzâyl bulunmuyor”.

-2-

İsim Hakkında

İsmin Tanımı ve Muhassal, Gayr-ı Muhassal, Musarrafl ve Gayr-ı Musarrafl'a Taksimi,

[5] İsim, zamandan soyutlanmış bir manaya, uzlaşıyla delâleti olan lafızdır. Ayırıştırıldığında parçalarından herhangi birisinin anlamlı bir delâleti yoktur. Müfred ismin, “Zeyd” veya “Amr” gibi basit veya bir insan ismi olmasıyla “Abdülmelik” gibi birleşik (mürekkeb) olması arasında bir fark yoktur. Bir insan ismi olarak Abdülmelik, “abd” ve “melik” kısımlarına ayırıştırıldığı takdirde bu parçalardan her biri, “Abdülmelik” sözümlüğün toplam için delâlet ettiği gibi bir anlama delâlet etmezler. Eğer “O Abdülmelik'tir (Melikin kuludur)” demek istersek o zaman burada “abd” ve “melik” lafızları “Abdülmelik” sözümlüğün delâlet ettiği anlamın bir kısmına delâlet ederler. Basit isimler ile “Abdülkays” ve “Ba'lebek” gibi birleşik isimler arasındaki fark, basit ismin cüzlerinin ismin kendisinden oluştuğu parçalardan bizzat ve bilaraz olsun bir şeye asla delâlet etmeyen bir tek parça olmasıdır. Zeyd'teki “Z” gibi. Birleşik isimler ise ayırıştırıldığında [kalan parçalar bir şeye] bilaraz olarak delâlet ederler. Abdülmelik (Melikin kulu) olana “Abdülmelik” isminin tesadüf etmesi böyledir. İsmin tanımına uzlaşının eklenmesi, insanların kendisiyle konuştuğu lafızların hayvanların yazılmayıp da konuştuğu seslerin çoğu gibi tabii delâletlerinin olmamasındandır. Hayvanlardan birçoğunun terennüm ettiği sesler, ya insanların kendisiyle konuştuğu lafızlardan birleştirilmiş parçalardan birleşiktir ya da hayvanların zihinlerinde manalara delâlet eden mahreçlerde birbirine yakınlaştırılmış harflerin birleşiminden meydana gelir.

[6] İsmin bir kısmı muhassal bir kısmı ise gayr-ı muhassaldır. Muhassal isim, “insan” ve “at” gibi melekelerle delâlet eder. Gayr-ı muhassal isim ise bir meleke isim ile bu tür isimlerin kullanıldığı dillerde, “la” harfiyle bir araya gelmesinden oluşur. “İnsan olmayan (lâ insan)” ve “hayvan olmayan (lâ hayvan)” sözümlüğümüz gibi. İsimlerden bu sınıfın gayr-ı muhassal isim olarak adlandırılmasının sebebi, mutlak olarak adlandırılmayı hak etmediğinden dolayıdır. Çünkü bir melekeye delâlet etmiyor. Gayr-ı muhassal, aynı şekilde olumsuz söz de değildir. Çünkü her ne kadar birleşik olsa da delâleti müfred ismin delâletidir. Bu nedenle olumsuzluk, muhassal isme iliştiği gibi ona da ilişir.

[7] Aynı şekilde isim, mensub, mecrur yapıldığı veya buna benzer başka bir değişiklik ile değiştirildiği zaman buna mutlak isim değil, musarrafl isim denir. Böylece isimlerden bir kısım musarrafl ve bir kısım ise musarrafl olmayan olur. İsmin kendisiyle tanımlandığı tanım, tüm isimleri kapsar. Çünkü musarrafl ile gayr-ı musarrafl arasındaki fark, onun merfu' anlaşılmasıdır. Şöyle ki,

musarraflara isimlere izafe edildiği zaman ona “maile” de denilmektedir. “Oldu” veya “oluyor” veya “şu an” gibi nasb ile “Zeyd oldu” veya cer ile “Zeyd oluyor” [şeklinde] doğru ve yanlış olmaz denilir. Gayr-ı musarraflar ise “müstakim” olarak isimlendirilir. Bunlardan [olur, oluyor] biri ona izafe edilse doğru veya yanlış olur. Ref ile “Zeyd oldu” veya “Zeyd bulundu” sözlerimiz gibi. Bu, Aristoteles’in ismin tanım ve taksimine dair bahsettiği şeylerdir.

-3-

Kelime Hakkında

Kelimenin Tanımlanması Hakkında

[8] Arap gramercileri nezdinde fiil olarak isimlendirilen kelime, hem bir manaya hem de geçmiş, şimdi ve gelecek üç belirli zamanlardan herhangi birine delâlet eder. [İsme] benzer şekilde onun parçalarından herhangi birinin kendi başına bir delâleti yoktur. Bu bizzat böyledir. Kelimenin özelliği, onun sürekli kendisinden haber verilen değil, haber veren ve konu değil, yüklem olmasıdır. Bunun için doğası gereği devamlı bir başkasına yüklem olarak bir manaya delâlet eder. Bu, ya kendi siygasıyla konuya yüklem olan manaya delâlet etmesiyle olur ki, bu kendinden haber olmasından kaynaklanır. “Zeyd iyileşiyor”, “Zeyd yürüyor” gibi. Ya da “Zeyd canlı olandır” sözündeki gibi yüklem isimlerden bir isim olduğu zaman kendi siygasıyla yüklemlemin konuyla bağlantısına delâlet eder.

“Fi” ve “Alâ” ile Yüklem [Yapmanın] Anlamının Açıklaması

[9] Kelimenin irtibatı üzerinden yüklemlemin konuya delâleti ya konuda söylendiği zaman olur ki, bu konuda araz olduğu zaman olur; ya da yüklem konudan bir cüz olduğu zaman konuya söylenir. Kelimenin tanımına, zamana da delâlet etmesinin eklenmesi kelimeyi isimden ayırmak içindir. Kelime olan “Sıhhat buluyor” sözümüz, isim olan “sıhhat” sözümüzün delâlet ettiği ve içinde sıhhatin bulunduğu şimdi veya gelecek zamana delâlet eder.

Kelimenin Muhassal ve Gayr-ı Muhassala Taksimi

[10] [İsme] benzer şekilde kelimenin bazısı muhassal bazısı da gayr-ı muhassaldır. Muhassal kelime, muhassal ismin delâlet ettiği mana ile bu mananın zamanına delâlet eder. Gayr-ı muhassal ise gayr-ı muhassal ismin delâlet ettiği mana ile bu mananın zamanına delâlet eder. Muhassal ismin üzerine delâlet ettiği yokluk (‘adem), *Kitâbu’l-Makûlât*’a tanımlanan yokluktur. “Sıhhatli olmayan” sözümüz gibi. Bu, “Sıhhatli olmayandır (lâ sıhhatun)” sözümüzün delâlet ettiği mana ile bu mananın zamanına delâlet eder. Gayr-ı muhassal kelime, kelimelerin çeşitlerinden bir çeşittir. Çünkü daha önce geçen kelimenin tanımına mutlak olarak girmektedir ve kelimenin daha önce belirtilen özellikleri onun için de geçerlidir. O, doğası gereği sürekli başkasına yüklem olur. [Yüklem olması] ya konu üzerinde ya

da konunun içinde olur. Kelimenin bu sınıfının gayr-ı muhassal olarak isimlendirilmesinin sebebi, gayr-ı muhassal isimden türetilmiş olmasındandır. Kelimenin bu türü, Arap dilinde gayr-ı muhassal ismin mevcut olmaması gibi mevcut değildir.

Musarraff ve Gayr-ı Musarraff Kelime Hakkında Söz

[11] Kelimenin bir kısmı musarraff, bir kısmı gayr-ı musarraftır. Musarraff kelime, isminin üzerinde mutlak olarak söylenendir. Gayr-ı musarraff kelime, birçok toplumun dilinde şimdiki zamana delâlet eder. Musarraff ise sanki şimdiki zaman etrafında oluşan geçmiş ve gelecek zamana delâlet eder. Arap dilinde şimdiki zaman için özel bir siyga yoktur. Arap kelimasında bulunan siyga şimdi ve gelecek için ortaktır. “İyileşiyor” ve “yürüyor” sözlerimiz buna örnektir. Bunun için Arap nahivcileri: “*Onlar onu geleceğe has kılmak istedikleri zaman onun başına ‘sin’ ve ‘savfe’ getirirler*”, [Böylece] “sıhhat bulacak (seyessihu)” veya “sıhhat bulacak (savfeyessihu)” dediler. Şimdiki zaman, zihnin bilfiil ve somut olarak algıladığı zamandır. “Bu saat” ve “bu vakit” sözleri buna örnektir. Bunun için zaman ismi, mutlak olarak [şimdiki zamana] denir. Çünkü halk nezdinde en iyi bilinen şimdiki zamandır ve ona izafetle geçmiş ve gelecek zaman anlaşılır. Geçmiş bu zamandan önce gelen, gelecek ise ondan sonra gelendir. Hayal edildiği üzere şimdiki zamanda hayal ettiklerimiz mevcut mudur? Mevcut değil midir? [meselesine] gelince, bu, burada ihtiyaç duyulmayan [bir meseledir.]

[12] Kelime, müfred bir şekilde söylendiğinde bizzat müstakil bir mananın anlaşılması bakımından isme benzer. Nitekim müfred bir şekilde söylenen isimden de müstakil bir mana anlaşılmaktadır. Bu nedenle dinleyici dinlediği zaman dilediğiyle yetinir. Ancak ondan idrak edilen manadan bir şeyin mevcut olup olmadığı anlaşılmaz. “*Bu şey vardı*” veya “*Bu şey olacaktır*” sözlerimiz gibi. Bu kelime bizzat haber olduğu zaman ve eğer rabitalar olursa “harf” gibi ondan müstakil bir mana anlaşılmaz. Çünkü harf o zaman yüklem ile konunun birleşimine delâlet eder ve eşyanın birleşimi anlaşılmadan bu birleşimin anlaşılmasının da bir yolu yoktur. Bu nedenle onun anlaşılması [eşyanın birleşiminin] açıklığa kavuşmasıyla olur. “*Zeyd âlimdir*” veya “*Zeyd âlim değildir*” sözlerimiz böyledir. Böylece kelime iki sınıf oldu: [a] Bizzat anlaşılan sınıf ki, bu kendinden haber olan kelimedir. [b] Bizzat anlaşılabilen sınıf ise “vücûdiyye” diye isimlendirilen rabita kelimelerdir.

[13] Bunlar burada, isim ile fiilin tanımları ve zorunlu sınıflarının bilinmesi hakkında Aristoteles’in söyledikleridir ve bunların farklılaşmasıyla önermeler farklılaşır. Harfe gelince Aristoteles onu, *Kitâbu’ş-Şiir*’de anlatacaktır.

-4-

Söz (Kavl) Hakkında Konuşmak

[14] Söz, cüzlerinden birisinin müfret cüzler üzerine herhangi bir delâleti olan lafızdır. [Bu delâlet], doğruluk ve yanlışlık yönünden değildir; anlama (fehm) ve tasavvur yönüyledir. “İnsan canlıdır” sözümüz gibi. Bu sözün ilk cüzü olan “insan” lafzı, bu şeyin var olup olmaması yönünden olmaksızın, müfret bir şeye delâlet eder. Bu sözün ikinci cüzü olan, “canlı” lafzı da aynen böyledir. Sözün tanımında ele alınan, “cüzlerinden birisi müfret bir manaya delâlet eder” [ibaresiyle] sözü isimden ayırmak içindir. Çünkü basit ismin bir cüzü tam hecelidir asla bir şeye delâlet etmez. Birleşik ismin de bir cüzü, aynı şekilde arızî olmanın dışında, bir şeye delâleti yoktur. İsmi “Abdülmelik” olan bir insana “Melik’e köle olmak” [gibi sıfat olarak] arız olması böyledir.

[15] Söz, doğal olarak değil, uzlaşî (tavâtu’) ile delâlet eder ve bütün birleşik lafızların doğal olarak birleşik bir manaya -bir aletin fiilinin başka bir alette olmaması gibi, delâlet kendisinin dışındaki lafızda bulunan delâlet hariç- delâlet ettiği gibi de delâlet etmez. Bazı kimseler, lafzın delâletini bu şekilde görürler. Bazı kimseler de lafızların bizim asla hiçbir seçimimiz olmaksızın doğal bir delâlet sahip olduklarını düşünürler: [Bunun] ne vazî ne de tabî bir seçim [şeklinde düşünürler]. Böyle düşünenlerin buradaki görüşü, lafızların birleşimleri, tek tek manalara doğal olarak delâlet ettiği [şeklindedir]. Aristoteles’in ismin tanımında lafız, “bu manaya uzlaşî ile delâlet edendir” demiş olması muhtemel olduğu gibi “lafız” ile sesi murad etmiş olması da muhtemeldir. Eğer lafız, “insan” ve “canlı”nın içinde ismin ortaklığıyla ortak olandır denilirse bu doğru olur.

[16] Sözün bazısı tam bazısı da tam olmayandır. Tam sözün bazısı kesin (câzim) ve bazısı da emir ve nehiy gibi kesin olmayandır. Burada amaç, kesin söz hakkında konuşmaktır. Aristoteles, tam sözlerin dışındakiler hakkında *Kitâbu’l-Hitâbe* ve *Şiir*’de konuşmuştur. Tam olmayan sözlerin sınıfları dışında yer alan tanım ve betimler hakkında ise *Kitâbu’l-Burhân*’da konuşacaktır.

-5-

Basit ve Birleşik Önermeler

[17] Doğruluk ve yanlışlıkla nitelen önerme (kesin söz) iki sınıftır: Basit ve birleşik. Basit önerme, bir tek yüklem ve bir tek konudan oluşur; birden fazla yüklemi ve birden fazla konusu bulunmaz. Bu da iki çeşittir: Birincisi, önce gelen olumludur. Sonra gelen ikinci ise olumsuzdur. Birleşik önerme ise iki basit sözden oluşur. [Aristoteles], bir sözünde birleşik önermenin bir tek şeye tanım yapılması durumunda tek olduğunu söyler. İnsan için “düşünen canlı” sözümüz gibi. Ancak tek bir sözün manasından [anlaşılan şey], bu kitap çerçevesinde amaçladığımızın dışındadır.

Sözün [Önerme] Çokluğu ve Birliği ile Önermenin Üç Unsurunun Açıklanması

[18] Basit önerme, konusu ve yüklemi tek bir anlama delâlet ediyorsa bir olur. Aynı şekilde basit önermede konu ve yüklem veya her ikisi birçok anlama delâlet ediyorsa çok olur. Birleşik önerme, kendisini bağlayan bir bağla bir olur ve eğer kendisini bağlayan bir bağ olmazsa çok olur. Bu nedenle bütün önermeler ya bir olur ya da çok olur. Önerme bir olursa ya kendisinde bulunan konu ve yüklem bir tek anlama delâlet açısından ya da onu bağlayan bir bağ açısından olur. Bir konu ve bir yüklemden daha fazlası bulunan sözler, şartlı ve yüklemli kıyaslar misalidir. Şartlı olan, şart harfi olan bağ ile bir olur. “Güneş doğarsa gündüz olur” sözüm gibi. Çünkü “sa (fa)” harfi “Güneş doğmuştur” ve “Gündüz vardır” iki basit önermeyi tek bir önermeye dönüştürmüştür. Yüklemli olan ise daha sonra da değinileceği üzere orta terim vasıtasıyla bir olur. “İnsan canlıdır” ve “Canlı cisimdir” gibi. Bir önerme çok olursa ya kendisinde bulunan konu ve yüklem veya her ikisinin birden fazla anlama delâlet etmesi yönünden ya da kendisini bağlayan bir bağın olmaması yönünden olur.

[19] Her kesin sözde bir kelime, yani fiil veya fiilin yerine geçerek konuyu yüklemle bağlayan bir bağın bulunması gerekir. Çünkü konusu ve yüklemi isim olan önermelerde yüklemi konuya bağlamaya delâlet eden, kelime veya kelimenin yerine geçen [bağın] olması gerekir. Bu, diğer dillerde açık bir şekilde bilfiil olarak bulunurken, Arap dilinde genellikle gizlenmiş bilkuvve olarak bulunur. Böylece burada konu, yüklem ve yüklem ile konunun bağlantısını sağlayan nispet şeklinde üç anlam oluştuğuna göre, burada üç lafız gerekli oldu: [a] Konuya delâlet eden lafız, [b] yüklemle delâlet eden lafız ve [c] bağlantıya delâlet eden lafız. Yüklemle konuyla bağlantısına delâlet eden lafız, bazen onun geçmiş zaman, bazen gelecek zaman bazen de şimdiki zamanla olan bağlantısına delâlet eder. “Zeyd şu an âlimdir”, “Zeyd âlimdi” ve “Zeyd âlim olacak” sözlerin gibi. [Bağ], bazen de bir zamanla kayıtlı maksızın irtibata delâlet eder; bu zorunlu bir yüklemlemedir. “Bir üçgenin iç açıları iki dik açığa eşittir” diyenin sözü buna örnektir. Bağın bu çeşitleri Arap dilinde bulunmaz; diğer dillerde bulunur. Arap dilinde ona en çok benzeyen, “Zeyd o canlıdır” sözümüzdeki “o” veya “Zeyd canlı olarak mevcuttur” sözümüzdeki “mevcut” lafızlarıdır.

Sözün Kesin (Önerme) ve Kesin Olmayan Şeklindeki Bölünmesi, Basit ve Basit Olmayan

Sözün Açıklaması

[20] İsim ve kelime, doğru veya yanlış olmazlar. Söz ise doğru veya yanlış olur ve doğrulanan veya yanlışlanan söz, “kesin” ve “hüküm” olarak isimlendirilir. Basit hüküm, bir şeyi bir şeye yüklemle şeklinde olumlu veya bir şeyi bir şeyden kaldırma şeklinde olumsuz olur. Bundan te’lif edilen de birleşik (mürekkebi) söz olur. Aynı şekilde basit hüküm, bir şeyin mevcut oluşuna veya mevcut

olmayışına delâlet eden lafız olarak da tanımlanmıştır. Bu, ya geçmiş zamanda ya gelecek zamanda ya da şimdiki zamanda ya da mutlak olarak [zamana atıf yapılmaksızın] olur.

-6-

Olumluluk-Olumsuzluk ve Bunların Kaşı-olmaları

[21] Olumluluk, bir şeyin bir şey için sabit olmasının hükmüdür. Olumsuzluk ise bir şeyin bir şeyden nefyedilmesinin hükmüdür.

Her Olumluya Karşıt Bir Olumsuz Hakkında Söz

[22] [a] Bir şeyin zihin dışında var olması üzerine o şeyin zihinde bulunması açısından onun var olmadığını söz ile hükmetmek mümkündür. [b] Bir şeyin de zihin dışında var olmaması üzerine onun var olduğuna; [c] var olması üzerine var olduğuna ve [d] var olmaması üzerine var olmadığına söz ile hükmetmek mümkündür. Bu, ya mutlak bir hüküm ile ya da şimdi, geçmiş ve gelecek zamandan birinde olur. Olumlayanın olumladığı her şeyi [bir] olumsuzlayanın onu olumsuzlaması ve olumsuzlayanın olumsuzladığı her şeyi [bir] olumlayanın onu olumlaması da mümkündür. Bu böyle olunca, her olumlunun olumsuz bir karşıtı ve her olumsuzun da bir olumlu karşıtı vardır. Bu, olumluluk ve olumsuzluğun zihin dışında değil, zihinsel olmasından kaynaklanıyor. Bu nedenle olumlu şeyler için olumsuz karşıtlarının olması ve olumsuz şeyler için olumlu karşıtlarının olması zihin dışında var olmalarından dolayı değildir. Olumluluk ve olumsuzluktaki araştırma (nazar), onların zihinsel olmaları itibariyledir. [Olumlu ve olumsuz önermelerin] her birindeki yüklem, her yönden aynı anlamda olduğu takdirde, olumluluk ve olumsuzluk gerçek anlamda birbirine karşıt olur. Konunun anlamı da böyledir. [Önermelerde hem konu hem de yüklem değişmezse olumluluk ve olumsuzluğun gerçek karşıtlığı sağlanmış olur]. Ancak gerek isim ortaklığı yönünden, gerek *Kitâbu'l-Safsata*'da anlatıldığı gibi başka şeyler yönünden [konu ve yüklem birliği muhafaza edilmediği] takdirde, olumluluk ve olumsuzluk karşıt olmazlar.

İKİNCİ FASIL

-7-

Tümel ve Tikelin Tanımı -Tümel ve Tikel Niceleyicinin Açıklaması - Karşı-Olumun Altı Kısımının Sayımı Hakkında Söz

[23] Manalar iki sınıftır: Ya tümel (külli) ya da tikel (cüz'î), yani şahsiyedir. Tümelden kastım, doğası gereği birden fazla şeye yüklem olmasıdır. “Canlı”nın insana, ata ve diğer hayvanlara yüklem olması gibi. Tikelin ise doğasında bu yoktur, yani birden fazla şeye yüklem olmaz. Kendisine işaret edilen Zeyd ve Amr gibi. Durum böyle olunca, olumlu veya olumsuz bir şeye hükmettiğimiz zaman, bu hüküm zorunlu olarak tekil anlamdan bir anlam veya tümel anlamdan bir anlam olması gerekir. Sonra tümel anlamlardan bir anlam olursa onun ya niceliksiz alınması ya da nicelikli, yani “her” ve “bazı” nicel lafızlarla alınması gerekir. [Hüküm] nicelikli alındığı takdirde, tümel veya tikel nicelikten soyutlanmış olamaz. Konusu şahsî anlamlardan bir anlam olan olumlu ve olumsuzun karşıtlığına “şahsîyye” denir. “Zeyd ayrılandır”, “Zeyd ayrılan değildir” sözlerimiz gibi. Konusu niceliksiz olarak tümel anlamda alınmış, yani bu anlam, tümel ve bazısına yüklenmeyen; aksine mutlak olarak yüklenmiş karşı-oluma (mütakâbilat) “mühmele (niceliği belirsiz)” denir. “İnsan beyazdır” ve “İnsan beyaz değildir” sözlerimiz gibi. Konusu tümel anlamlı nicelikle alınmış karşı-olum ise üç [kısmıdır]: [a] Ya her iki karşıt [önerme], tümel nicelikli [b] ya her ikisi tikel nicelikli [c] ya da ikisinden biri tikel nicelikli, diğeri tümel niceliklidir. Her iki [önermesi] tümel nicelikli olanlara “mütezât (karşıt/üst-karşıt)” denir. “Bütün insanlar beyazdır”, “Hiçbir insan beyaz değildir” sözlerimiz gibi. Birine tümel niceliğin, diğerine ise tikel niceliğin iliştiği [karşı-olum önermeler] ise çelişik (mütenâkız) olarak isimlendirilir. Bu iki sınıftır: [a] Ya olumluya tümel, olumsuza da tikel ilişir. “Bütün insanlar beyazdır”, “Bütün insanlar beyaz değildir” veya “Bazı insanlar beyaz değildir” sözlerimiz gibi. Tikel olumsuz olan, iki ibareyle tabir edilir. [b] Ya da bunun tersi, yani olumsuz tümel, olumlu tikel nicelik alır. “İnsan beyazdır [Bazı insanlar beyazdır]”, “Hiçbir insan beyaz değildir” diyenin sözleri gibi. [Karşı-olum durumuna sahip olan önermelerin] her birine tikel niceleyicinin bitiştirilmesine gelince bu, “alt-karşıt (tahta'l-mütezâdat)” olarak isimlendirilmiştir. “İnsan beyazdır”, “İnsan beyaz değildir” sözlerimizdeki gibi. Böylelikle olumlu ve olumsuz ile karşı-olum ilişkisinin sınıfları altı oldu: Tekil (şahsîyye), niceliği belirsiz (mühmele), [tümel olumlu-tikel olumsuz ve tümel olumsuz-tikel olumlu şeklindeki] çelişiklik (mütenâkız), karşıt (mütezâdat) ve alt-karşıt (tahta'l-mütezâdat). Bu sınıflar dışında niceliğin yükleme bitişmesi şeklinde [bir önerme] sınıfı yoktur. Çünkü nicel işlemci yükleme bitiştirildiği takdirde önerme ya yanlış olur ya da önermede fazlalık meydana gelir. Yanlışlık, “Bütün insanlar bütün canlılardır” sözümüzde olduğu

gibidir. Fazlalık ise “*Bütün insanlar bazı canlılardır*” ve “*Bütün insanlar bütün gülenlerdir*” sözlerimiz gibidir.

[24] Önergelerin [karşı-olum] sınıfları kesinleştikten sonra deriz ki: Tekiller, devamlı doğruluk ve yanlışlığa bölünürler. Yani ikisinden biri yanlış olunca diğeri doğru olur. Biri doğru olunca diğeri yanlış olur. İkinin birlikte doğru ve yanlış olması mümkün değildir. “*Zeyd çıktı*”, “*Zeyd çıkmadı*” sözleri gibi. Düşünüldüğünde bu kendinden açıktır. Çelişikler de benzer şekilde bütün maddelerde doğruluk ve yanlışlığa bölünür. Karşıtlar ise zorunluluk ve imkânsızda doğruluk ve yanlışlığa bölünürken, mümkünde her ikisi birlikte yanlış olur. Birlikte doğru olmaları mümkün değildir; aksine biri doğru olurken, diğeri yanlış olur. Alt-karşılığa gelince, benzer şekilde zorunluluk ve imkânsızlıkta doğruluk ve yanlışlığa bölünürler; mümkünde ise birlikte doğru olurlar. Biri yanlış olunca diğeri zorunlu olarak doğru olur. İki karşıtın mümkünde birlikte yanlış olmasına şu sözlerimiz örnektir: “*Her insan beyazdır*”, “*Hiçbir insan beyaz değildir.*” Alt-karşıtın mümkünde birlikte doğru olmasına ise şu sözlerimiz örnektir: “*İnsan beyazdır*”, “*İnsan beyaz değildir.*” Niceliği belirsizlere gelince, mümkün maddesinde birlikte doğru olurlar. Burada onun hükmü karşıtın hükmü gibi gerçekleşir. Bunun sebebi, diğer dillerde elif-lâm ve bunun yerine geçecek olanın, bazen tümel niceleyicilerinin bazen de tikel niceleyicilerinin delâleti gibi delâlet etmesidir. Tümel niceleyiciler gibi delâlet ederse kuvveti karşıtlık kuvvetinde olur. Tikel niceleyiciler gibi delâlet ettiği zaman, kuvveti alt-karşıtlık kuvvetinde olur. Elif-lâm, “bazı”nın delâlet ettiği gibi delâlet ederse bu iki sözümüzün birlikte doğru olması mümkündür: “*İnsan beyazdır*”, “*İnsan beyaz değildir*” gibi. Elif-lâm, tümel niceleyicilerin delâleti gibi olursa o takdirde her ikisi birlikte yanlış olması mümkündür.

[25] Bu karşı-olum sınıflarını, nitelendikleri halleriyle şu şekilde [izah etmek] mümkündür: Onlardan bazısı devamlı doğru ve [bazısı] yanlış; bazıları birlikte doğru ve bazısı da birlikte yanlış olur. Değinilen diğer şartlarla birlikte, bir olumlunun bir olumsuz ve bir olumsuzun bir olumlusu olması gerekir. Bir olumlu için birden fazla olumsuz alınmamalıdır. Mesela, tümel olumlu için alınan tümel olumsuz ve tikel olumsuz şu örnekler, dediklerimizi karşılar: “*Bütün insanlar beyazdır*”, “*Hiçbir insan beyaz değildir*” ve “*Bütün insanlar beyaz değildir*” gibi. Tümel olumsuz [karşı] tikel olumlu ve tümel olumlunun alınması da böyledir: “*Hiçbir insan beyaz değildir*”, “*İnsan beyazdır*” ve “*Bütün insanlar beyazdır*” gibi. Bu böyle olunca bir olumsuz, bir olumlunun tek bir olumsuzu olmuş olur ve benzer şekilde bir olumlu da bir olumsuzun tek bir olumlusu olmuş olur. Bunun delili, olumsuzlayan yüklem anlamını olumsuzladığı zaman, aynıyla bir şeyin konusundan olumlayanın aynıyla olumlamasıdır. Bu konuya tümel veya tikel niceleyicilerin bitişirilmesiyle, tikel veya tümel anlamda olması fark etmez. Eğer olumludaki yüklem, olumsuzdaki yüklemden başka ise veya

olumludaki konu, olumsuzdaki konudan başka ise bu olumlu için başka bir olumsuz; bu olumsuz için başka bir olumlu olur.

-8-

Önermenin Bir ve Çok Olması – Müşterek Önerme ve Karşıtı

[26] Konu ve yüklem lafızları, tek bir anlama delâlet ettiği zaman, olumlu veya olumsuz [önerme] bir olur. Konunun tikel veya tümel manada olması fark etmez. Tümel manayı [veren] tümel niceleyicinin [konuya] birleştirilmesi veya birleştirilmemesi, durumu değiştirmez. “İnsan” ve “beyaz”ı tek bir anlamda aldığımız takdirde “*Bütün insanlar beyazdır*”, “*Hiçbir insan beyaz değildir*”, “*İnsan beyazdır*” ve “*İnsan beyaz değildir*” sözlerimiz böyledir. Eğer her ikisindeki konu veya yüklem lafızlarını tek bir anlamda almazsak, olumlu ve olumsuz tek olmaz. Mesele, “insan” ve “at” lafızları tek bir anlamda alınsa, bu da “elbise” olsa ve “*Elbise beyazdır*”, “*Elbise beyaz değildir*” denirse, bu olumlu tek bir olumlu ve bu olumsuz tek bir olumsuz olmaz. Bu takdirde, “*Elbise beyazdır*” sözümüz, iki olumluya delâlet eder. Çünkü bunun delâleti “*İnsan beyazdır*” ve “*At beyazdır*” sözlerimizin delâleti olur. Burada bir önerme değil, iki önerme vardır. “*Elbise beyaz değildir*” sözümüzün, “*At beyaz değildir*” ve “*İnsan beyaz değildir*” olumsuz sözlerimizin delâlet ettiği şeye delâlet etmesi de böyledir. Bu böyle olunca müşterek lafzın konumunda “elbise” sözümüz olmuş oluyor. Benzer şekilde konu ve yüklemi veya her ikisi müşterek bir isim olan önerme, tek bir önerme değil, aksine birçok önermedir. Onun işleyişi, müşterek ismin delâlet ettiği mananın işleyişidir. Bu böyle olunca, müşterek isimli bu önermeler, yani çelişkili ve şahsîyye örneklerinden olan karşı-olumlardan birinin doğru, diğerin yanlış olması gerekmez. Konusu ve yüklemi birçok manada olan önermelerin ne zaman tek önerme ve ne zaman tek önerme olmayacakları ileride ele alınacaktır.

[27] Öyleyse burada üç durum, karşı-olumda şart gerektirir ve o zaman nitelendirdiğimiz üzere karşıtlıkta alınması gerekir: Birincisi, yüklem ve konu, her iki [karşıt önermede] her yönden bir olmalıdır. Birisinde bir yönden, diğerinde başka bir yönden alınmaz. İkincisi, her ikisinde olumlu ve olumsuz bir olmalıdır. Üçüncüsü ise bir olumluya karşıt olarak tek bir olumsuz alınmalıdır.

[28] Böylece karşı-olumun ne zaman karşı-olum olduğu, karşı-olumun kaç sınıfı olduğu ve karşıtlıkta bu [önermelerin] durumu açıklandı.

-9-

Gelecek Zamanlı Mümkünlerin Karşıtılığı

[29] **Deriz ki:** Bütün maddelerde doğruluk ve yanlışlığa bölünen karşı-olumun bu sınıfları, tekil/shahsîyye ve çelişik olanlardır. Şimdi ve geçmiş zamanda meydana gelen durumlar, kendiliğinden birinin doğru, diğerinin yanlış olması üzerine doğruluk ve yanlışlığa bölünmeleri zorunludur. Doğruyu

yanlıştan [ayırarak] bilmemiz ile onu bilmememiz [bu durumu değiştirmede] aynıdır. Bu nedenle Zeyd'in şimdi mevcut olması ile şimdi mevcut olmaması, kendiliğinde açık olduğu için bu iki sözden birinin doğru, diğerinin yanlış olması zorunludur. Kendinden açık olmasından dolayı, bizim için yanlıştan doğrunun belli olmasıyla olmaması durumu değiştirmez. Daha önce geçen şeylerdeki durum ile var olmasında şartın söz konusu olmadığı zorunlu şeylerde de durum böyledir.

[30] Gelecek zamanda var olacak mümkün durumlara gelince, onların doğruluk ve yanlışlığa bölünmesi kendiliğinden bir belirlilikle gerçekleşmez. [Böyle olmakla birlikte] bu maddedeki bu karşı-olumlar, doğru ve yanlış bölünmekten veya bölünmemekten de halî değildir. Bu, doğruluk ve yanlışlığa bölünürse ya belirlilikle ('alâ-tahsîl) ya belirsizlikle ('alâ gayr'i-tahsîl) olur. Eğer doğruluk ve yanlışlığa bölünmezse [her iki karşıt önerme] ya birlikte doğru ya da birlikte yanlış olur veya onda her iki durum olur. Eğer bütün olumlu ve olumsuz [önermeler], kendiliğinden bir belirlilikle doğruluk ve yanlışlığa bölünürse bu takdirde bundaki her şeyin ya var ya da var olmaması gerekir. Bunun üzerine bir insan, gelecek zamanda bir şeye ilişkin, "o olacaktır", bir diğeri de "o olmayacaktır" derse bu iki sözden birinin doğru, diğerinin yanlış olması gerekir. Bu nedenle iki durumun, yani olması veya olmamasının birlikte var olması mümkün değildir. Varlığın tabiatı doğru söze, doğru söz de tabiatın varlığına tabiidir. Çünkü bir insan, bir şeyin beyaz olduğunu söyler ve bu söz doğru ise o şeyin dış dünyada beyaz olması gerekir. Eğer söz yanlış ise o şeyin dış dünyada beyaz olmaması gerekir. Eğer onun beyaz olmadığını söylersek ve bu doğru ise onun dış dünyada beyaz olmaması gerekir. Eğer yanlış ise onun dış dünyada beyaz olması gerekir. Bunun aksi de böyledir. Bir şey dış dünyada beyaz ise onun beyaz olduğuna ilişkin sözün doğru olması gerekir. Söz yanlış ise o şey beyaz değildir. Dış dünyada beyaz değil ise onun hakkındaki doğru söz, onun beyaz olmamasıdır. Söz yanlış ise o şey beyazdır. Eğer gelecek zamanlı durumlarda olumlu ve olumsuz karşı-olumların doğruluk ve yanlışlığa bölünmesi, ikisinden birinin kendiliğinden belirliliğiyle olursa gelecek zamanlı durumlar, onun varlığında zorunlu olur.

[31] Burada belirli bir sebep dışında, tesadüflükle olan bir şey ve kendisi için "olması mümkündür" veya "olmaması mümkündür" denilecek bir şey yoktur. Aksine bir şeyin olması veya olmamasının zorunluluğu vardır. Bu, kendinden belirli bir karşı-olumda doğruluk ve yanlışlığın oluşumu için gereklidir. Bu nedenle olumlu olsun veya olumsuz olsun doğruluğun dışına çıkmada onun her iki önermeden çıkması mümkün değildir. Eğer bu mümkün olsaydı kendinden varlığı belirli iki karşıtlıktan birinde doğruluk olmazdı. Eğer kendinden belirli iki karşıtlıkta doğruluk ve yanlışlık olmasaydı imkânın olması ve olmaması bir misal üzere gerçekleşirdi. Bir şeyin olması veya olmaması imkânın bir misal üzere olması gibi kendinden belirli söylenen iki karşıtlıkta doğruluk ve yanlışlık

olmazdı ve olumlu bir şeyin olumsuzla öncelikli veya olumsuz bir şeyin olumluya öncelikli olması gerçekleşmezdi. Aynı şekilde bir şey, olumlu olmasından dolayı olumlu veya olumsuz olmasından dolayı olumsuz olmazdı.

[32] Bunun üzerine şeylerden bir şeyin, zamanlardan bir zamanda beyaz olması, ona yönelik beyaz olmadan önce o beyaz olacaktır sözü zorunlu olarak doğrudur. Olduğu zaman içinde olması gibi gelecekte doğru söz olmasından önce bütün şeylerdeki sözler de böyledir. Öyle ki, gelecek zamanda olacak doğru söz gibi şimdiki zamanda onun var olmasıyla söz doğru olur. Bu böyle olunca, şu an mevcut olmayan mümkün bir şeyde o şeyin gelecekte olacağına veya olmayacağına söylenmesi mümkün değildir. Olmaması mümkün olmayan şeyin olmaması imkânsızdır ve olmaması imkânsız olan şeyin olması zorunludur. Varlığı zorunlu olanın var olması zorunludur. O zaman her şeyin varlığı zorunlu olur. Bu böyle olduğu takdirde, burada hiçbir şey tesadüfle meydana gelmez ve olmaya ve olmamaya müsait olmaz. Bu nitelikte tesadüfle meydana gelenler, yani olması veya olmaması zorunlu olanlar gibi varlığı zorunlu olmayanlar, böylece tesadüfle meydana gelmezler.

[33] Aynı şekilde, gelecek zamanlı işlerde olumlu ve olumsuzun birlikte doğru olacak şekilde toplanması ve birlikte yanlış olacak şekilde kalkmasına [dönük] sözümüz doğru değildir. Bir şeye ilişkin onun olması mümkündür ve onun olmaması mümkündür birlikte doğru olan veya birlikte yanlış olan sözümüz gibi eğer her ikisi birlikte yanlış olursa bütün maddelerde doğruluk ve yanlışlığa bölünen iki çelişkinin olmaması gerekirdi. Bu ise eşyanın tabiatına ters olduğu açıktır. Her ikisinin birlikte doğru olması durumunda da benzer şeyler gerekli olur. Benzer şekilde her ikisi birlikte doğru olursa bir şeyin birlikte mevcut ve yok (ma'dûm) olması gerekir ki, bu imkânsızdır. Bununla birlikte o mümkünün tabiatını ortadan kaldırır ve her ikisinin birlikte yanlış olması durumunda bir şey ne var ne de yok olurdu.

[34] Gelecek zamanlı durumlarda, karşı-olumun bütün maddelerde belirli veya belirsiz tarzdaki bölünmesinin doğruluk ve yanlışlığa bölünmesi şeklindeki faraziyemizin imkânsızlığı gerekli oldu. Mümkünün tabiatını kaldırmak ve gelecek zamanlı durumların tamamını zorunlu kılmakla büyük bir saçmalığın bundan gerekeceği açıktır. [Böyle düşünmekle] birincisi, bir kötülüğün kaldırılması için görüş ve kabiliyeti veya bir hayra hazırlık yapmayı ortadan kaldırır. Böylece insanın yapmasını gerekli gördüğü şey gerekli olmamış olur. Gerekli olanı yapmadığı takdirde saçmalıktan gerekli olan batıl iş ve bozuk inanç hâsıl olmuş olur. Mesela, herhangi bir kişi herhangi bir olay hakkında kesin olarak, onun on bin yıl içinde olacağını öngörür, bu uzun zaman içerisinde o olayın meydana gelişi için sebepleri sıralar ve buna da buna ömrü vefa ederse; bir başkası da aynıyla bu maddeden bu olayın olmayacağını öngörür ve onu engelleyen sebepleri sıralarsa her ikisinin de fiili batıl ve boş, görüşleri

de bir anlamı olmayan sakıt görüşlerdir. Bu iki görüşten kendinden doğru olanın gerçekleşmesi zorunludur. Birinin onun olmayacağını, diğerinin onun olacağını öngörmesi veya bunlardan birinin öngörmemesi arasında bir fark yoktur. Böylece bundan, şeylerden bir şeyin meydana gelmesi için iradenin sebep olmadığı gerekmektedir. Aksine her şey, tabiatı gereği kendisi için iki çelişkiden birinin olmasıyla akışına uygun varlık kazanır. Eğer öngöründe bulunan kişi, bundan bir şeyin oluşmasını veya oluşmamasını öngörmezse bu şeyin on bin yıl içerisinde olacağına ilişkin hükümde bulunan kişinin öngörüsü, onun olacağını -hangi zaman olursa olsun- kısa bir zamanda öngörenin hükmü gibi olur. Hatta onun hükmü onu asla öngörmeyenin hükmü gibi olur. Bütün bu şeyler, son derece saçmadır ve üzerinde bulunduğumuz yaratılışa terstir. Biz burada şeylerin oluşumunun bir başlangıcı ve ona bir hazırlığın olması gerektiğini düşünüyoruz.

[35] Aynı şekilde tabiatıyla hazırlık adına bir şey yapılamayan işlerde [durum] açığa çıkmıştır. Çünkü ondan bir şeyin olması ile karşıtının olması eşittir. Yani ondan bir şeyin olması ile olmaması eşit bir şekilde mümkündür. Bu, etkileyen ile etkilenenin birlikteliği yönünden böyledir. Mesela, bir elbisenin çürümeden önce yırtılması mümkündür; yırtılmadan önce çürümesi de mümkündür. Elbisede olan bu iki anlamın mümkün olması, etkileyen ile etkilenen yönü itibariyle eşit olmasındandır. Bu tür imkân ve kuvveden olan bütün maddelerde gerçekleşen işlerde, durum aynı şekilde cereyan etmektedir.

[36] Bu böyle olunca, her şeyin zorunlu olmadığı ortaya çıkmıştır. Aksine şeyler, ya zorunlu ya da mümkün olmak üzere iki sınıftır. Mümkün de üç sınıfa ayrılır:

[37] Mümkün ya eşitliklidir ('ala-tesâvî) ki, bu mümkün şeyin varlığı, yokluğuna ve yokluğu varlığına karşı daha olasılıklı değildir.

[38] Mümkün ya çoğunlukladır ('ala'l-ekser) ki, varlık yönünden iki karşıtıktan birinin olması daha olasılıklıdır. İkincisi, azlıkla ('ala'l-ekal) gerçekleşir. Bu cinste iki tür mümkün, yani çoğunlukla ve azlıkla gerçekleşen mümkün bulunmaktadır.

[39] Zorunluya gelince, bir çeşidi mutlak olan zorunludur ki, şeylerin varlığı veya yokluğu devamlıdır.

[40] Bir çeşidi de mutlak olmayan zorunludur. Bu türden olan şeylerin varlık bulduğu bir zamanda, varlığı zorunlu olan ya da kendisinde yokluk bulunan bir zamanda yokluğu zorunlu olanlardır. Bu da iki şekilde olur:

[41] [Birincisi] insan konusu var olamaya devam ettiği sürece insan için konuşmanın var olması gibi konusu var olmaya devam ettiği müddetçe, yüklem zorunlu olarak konu için var olduğu veya konusu yok olduğu sürece yüklemi olamayan şeylerdir.

[42] [İkincisi] ise var olduğu sürece insanın var olması gibi, varlığı devam ettiği sürece o şeyin varlığıdır.

[43] Bunlar tabiat varlığının kısımları olunca, doğruluk ve yanlışlık için olumlu ve olumsuz bölümleri boyutu, dış dünyanın üzerinde bulunduğu duruma mutabık olması gerekmektedir. Böylece bütün maddelerde doğruluk ve yanlışlığa bölünen iki karşıtlık, kendinden belirli zorunlu işler sınıfında, doğruluk ve yanlışlığa bölündüğü açıktır; yani ondaki doğruluk ve yanlışlık dış dünyada kendinden bellidir. Eğer onun bilgisi bizim için belli değilse ve gelecek zamanlı işlerde durumun nasıl gerçekleştiğinin cahiliysek, bu ya mümkün maddesinde gelecek zamanlı işlerde olur ki, her ikisi (olumlu-olumuz), aynı şekilde doğruluk ve yanlışlığa bölünür. Bu, gelecekte çelişkilerden birinin olmasını gerektirir; lakin kendinden bir belirlilikle değil, bilakis bizim nazarımızda olduğu gibi tabiatı gereği belirliliğin yokluğuyla olur. Bu nedenle durum kendinden belirsiz olduğundan dolayı, bu cinste bilginin meydana gelmesi mümkün değildir. Ancak eşitlikle değil, çoğunlukla gerçekleşen mümkünlerden olan karşıtlardan ilkinin doğrulukla ikincisinden öncelikli olması daha olasılıklıdır. Çünkü [ilkinin] varlığı yokluğuna daha önceliklidir. Bu cinsten [olan mümkünlerin] meydana gelmesinden önce onlardan birinin olmasıyla bilginin meydana gelmesi mümkündür. Yani çoğunlukla meydana gelme özelliğine sahip olanın meydana gelmesidir. Gelecek zamanlı işlerde, mümkün maddesinde iki karşıtın tabiatı icabı belirsiz olarak doğruluk ve yanlışlığa bölünmesinden dolayı iki karşıtın devamlı bir şekilde doğruluk ve yanlışlığa bölünmesi genel [kuradır]. Ancak eşitlikle gerçekleşen mümkün maddesindeki karşıtlardan birinin diğerine nazaran doğru olması daha öncelikli değildir. Çoğunlukla gerçekleşen mümkünlerde ise karşıtlardan birinin diğerine nazaran doğru olması daha önceliklidir. Azlıkla gerçekleşen mümkünler de ise karşıtlardan birinin yanlışlığı ikincisine oranla daha önceliklidir.

[44] Böylece bundan, bütün durumlarda iki karşıtın nasıl doğruluk ve yanlışlığa bölündüğü açığa çıkmış oldu ve bu, doğası gereği devamlı doğruluk ve yanlışlığa bölünen çelişkiler ve tekillerdir.

ÜÇÜNCÜ FASIL

-10-

Üçlü (Sülâsî) ve İkili (Sünâî) Önermeler Arasındaki Fark - Udûl ve Tahsilin Açıklaması ve Bunların Karşı-Oluma Bölünmeleri - Mütelâzimlerin Oluşumu ve Muhtemel Kısımlarının Açıklaması

[45] Önermelerden ikili olanlar, yüklemi kelime olanlardır. Üçlü olalar ise yüklemi isim olan önermelerdir. Yüklemi kelime olan önermenin “ikili” olarak isimlendirilmesinin sebebi sadece yüklem ve konudan oluşmasıdır. Yüklemi isim olan önermenin “üçlü” olarak isimlendirilmesinin sebebi ise konu, rabita kelimesi ve yüklemden meydana gelmesinden dolayıdır. Önermelerin kendisinden oluştuğu isim ve kelime, ya belirli (muhasal) ya da belirsiz (gayr-ı muhasal) olur. Bütün ikili önermelerin şu şekilde oluştuğu açıktır:

- a) Belirli bir isim ve belirli bir kelimedenden oluşanlar: “*İnsan vardır*” sözümüz gibi.
- b) Belirsiz bir isim ve belirsiz bir kelimedenden oluşanlar: “*İnsan olmayan var olmayandır*” sözümüz gibi.
- c) Belirli bir isim ve belirsiz bir kelimedenden oluşanlar: “*İnsan var olmayandır*” sözümüz gibi.
- d) Belirsiz bir isim ve belirli bir kelimedenden oluşanlar: “*İnsan olmayan var olandır*” sözümüz gibi.

[46] Ancak bu tarz önermelerde, yani ikili önermelerde belirsiz kelimenin kullanımı adetten değildir. Burada olumsuzluk harfinin konumu, udûl harfinin konumundan ayrılarak belirginleşmemektedir. Çünkü burada olumsuzluk harfinin durumu, aynen udûl harfinin durumu gibidir. Bu nedenle onda kelimenin ma’dûle olduğu, ikili ma’dûle önermelerin kullanıldığı dillerde [bu tarz bir kullanım] bulunmaz. Böylelikle bu dört önerme sınıfından iki sınıf düşmektedir: [Bunlar] yüklemi ve konusu belirsiz olan ile yüklem ismin belirsiz olduğu sınıflardır. Geriye iki sınıf kalmaktadır. Böylece iki karşı-olum ve dört önerme sınıf olmuş olur. Eğer karşı-olumdan bu çifti, daha önce geçen karşı-olumdan altı çifte çarptığımızda, ikili önermelerde on iki karşıtlık ve yirmi dört önerme meydana gelecektir. İkili önermelerin her birinde bulunan kelime, ya şimdiki zamana ya gelecek zamana ya da geçmiş zamana delâlet ettiği için eğer bu üç [tür zamansallık durumunu ifade eden önermeleri] yirmi dört önermeye çarptığımızda bu cinste yetmiş iki önerme ve otuz altı karşıtlık meydana gelir. [Elde ettiğimiz bu sayıyı] mümkün, zorunlu ve imkânsız üç maddeye çarptığımız takdirde, toplam önerme sayısı, iki yüz on altı olmuş olur.

[47] Üçlü önermeler ise ikili önermelerin iki katıdır ve onların karşı-olumu da ikililerin iki katıdır. Bu nedenle de üçlü önermelerde dört sınıf karşı-olum meydana gelmektedir. Yani:

[48] Konu ve yüklemi belirli olan sınıf, basit olarak bilinir. “*İnsan adil olanadır*”, “*İnsan adil olan değildir*” sözlerimiz gibi.

[49] İsimleri belirsiz olan sınıf ise “*İnsan olmayan adil olmayandır*”, “*İnsan olmayan adil olmayan değildir*.” sözlerimizde olduğu gibidir.

[50] Geri kalan iki sınıf, yani [konu ve yüklemden] birisinin belirli, diğerinin belirsiz olduğu sınıftır. Bu, ya konunun ya da yüklemün karşıtıdır.

[51] Konusu belirli isim, yüklemi ya belirli bir isim ya da belirsiz bir isim olduğu üçlü önermeleri karşı-olmalarıyla dört boyutlu bir şekle ve karşıtları yatay iki boyuta, karşıt olmayanları da dikey iki boyutta koyulduğu takdirde, bir boyut üzerinde basit olumlu ile ma’düle olumsuz ve basit olumsuz ile ma’düle olumlu [şeklinde bir durum ortaya çıkar.] Telâzümde (iki önermenin birbirini gerektirme ilişkisi) basitle birlikte ma’düle önermelerin halini, telâzümde olduğu gibi basitle birlikte ademînin hali gibi bulursun. Ancak ma’düleden ademîlerin halini, basitten ma’dülenin hali gibi bulamazsın. Toplamda altı karşı-olum sınıfı [oluşmaktadır]. Burada ademî önermeyle kastettiğim, yüklem isminin ya “*İnsan cahildir*” sözümüzde olduğu gibi daha önce tanımı geçen yokluğa, ya da “*İnsan zalimdir*” sözümüzde olduğu gibi iki zıttın en aşağı olanına delâlet etmesidir.

[52] Bunlardan öncelikle belirsizlere (mühmele) bakalım. Şart koştuğumuz gibi belirsizleri dört boyuta yerleştirelim. Benzer şekilde ma’düleleri basitle birlikte yerleştirdiğimiz gibi ademîleri de ma’dülelerin altına yerleştirelim. Böylelikle dört boyutlu şekle başka bir şekil ilave ettiğimizde birinci şekil, bir boyutta ortak olmuş olur. Mesela, **A, B, C, D** şekillerini belirlediğimizde ve **C, D, H, Z** şekillerini onlarla birleştirdiğimizde [söyle bir durum] ortaya koyarız:

[53] **A, B** boyutunda basit olumlu ve karşıtı [basit olumsuz] yer alır: “*İnsan adildir*”, “*İnsan adil değildir*” gibi.

[54] **C, D** boyutunda olumsuz ma’düle ve karşıtı [olumlu ma’düle] yer alır: “*İnsan adil olmayan değildir*”, “*İnsan adil olmayandır*” gibi.

[55] **H, Z** boyutunda ademî olumsuz ve karşıtı [olumlu ademî] yer alır: “*İnsan zalim olan değildir*”, “*İnsan zalimdir*” gibi.

[56] Bu önermeleri düşündüğün takdirde şöyle konulmuş bulursun:

A- “ <i>İnsan adildir</i> ”	B- “ <i>İnsan adil değildir</i> ”
C- “ <i>İnsan adil olmayan değildir</i> ”	D- “ <i>İnsan adil olmayandır</i> ”
H- “ <i>İnsan zalim değildir</i> ”	Z- “ <i>İnsan zalimdir</i> ”

[57] Bunlardan yatay düzlemde yer alanlar, karşıt oldukları için birbirini gerektirmezler. Karşıt olanların halleri daha önce geçtiği için sen onları öğrenmiştin. Dikey düzlemde yer alanları düşündüğünde, doğrulukta ma'düle olumsuzun basit olumludan gerekli olarak çıktığını bulursun; tersi ise böyle değildir. Bu nedenle "*İnsan adildir*" sözümüz doğru olduğu zaman, "*İnsan adil olmayan değildir*" sözümüz de doğru olur. "*İnsan adil olmayan değildir*" sözümüzün doğru olması ise "*İnsan adildir*" sözümüzün doğru olmasını gerektirmez. Çünkü "*İnsan adil olmayan değildir*" sözümüz, "adil insan", "adil ve zalim olarak nitelenemeyen çocuk" ve "medenî olmayan insan" için doğrudur. Öyleyse ma'düle olumsuz, doğrulukta basit olumsuzdan daha geneldir. Çünkü ma'düle olumsuz üç durum için doğru olurken, basit olumsuz bir durum için doğrudur. Özeli geneli gerektirdiği gibi genel, özeli gerektirmez. "Canlı" ve "insan" [ilişkisi] bunun örneğidir. İnsanı bulduğun zaman canlıyı da bulursun, ancak canlıyı bulman, insanı bulmanı gerektirmez.

[58] Ma'düle olumluyla birlikte basit olumsuz ise doğrulukta bunun [ma'düle olumsuz basit olumlu] tersi olarak bulunur. Yani basit olumsuz, ma'düle olumludan gerekli olarak çıkar; tersi ise [doğru değildir]. Bu nedenle basit olumsuz doğrulukta, ma'düle olumludan daha geneldir. "*İnsan adil değildir*" sözümüz, "zalim insan", "zalim ve adil olmayan gayrı medenî insan" ve "çocuk" için doğru iken, "*İnsan adil olmayandır*" sözümüz, sadece "zalim" için doğrudur. Çünkü "adil olmayan" sözümüz, ademe (yokluğa) delâlet eder. Daha önce tanımlandığı gibi adem, bir şeyin doğasında bulunan şeyin, bir zamanda kendisinden kaldırılmasıdır. Ma'düle olumlu, bir durum için doğruyken basit olumsuz, üç durum için doğrudur. Bunların yanlışlıkta birbirini gerektirmelerine bakıldığında bunun [dikey düzlemde yer alan önermelerin doğrulukta birbirini gerektirmelerinin] tersi bir durum gerçekleşir. Yani basit olumlu, ma'düle olumsuzdan gerekli olur. Bu nedenle ma'düle olumsuz, yanlışlıkta basit olumludan daha özeldir. Çünkü "*İnsan adildir*" sözümüz, "zalim", "zalim ve adil olmayan insan" için yanlıştır. "*İnsan adil olmayan değildir*" sözümüz ise sadece "zalim" için yanlıştır. Yanlışlıkta ma'düle olumlu ile birlikte basit olumsuzun gerektirme durumlarını doğrulukta gerektirme durumlarının tersi gibi düşün, yani bunda gereken (lâzım), gerektirene (melzûm) dönüşür. Bu gerektirmede, basitle birlikte ademînin durumunu düşündüğünde doğruluk ve yanlışlıkta onun durumunu basitle birlikte ma'dülenin durumu gibi bulursun.

[59] Önermelerin A, D çaprazları ise ileride öğreneceğin gibi onların durumları madde yönünden birbirine karşıttır (tezattır). Karşı-olumun diğer sınıflarını, yani çelişikler, tikeller, karşıtlar ve alt-karşıtları yerleştirdiğin zaman, gerektirmede onları tek bir hal üzerine bulursun.

[60] Önergelerin sınıf sınıf çapraz durumları çeşitlidir. Onlardan birlikte doğru olanlar vardır; birlikte yanlış olanlar vardır. Aristoteles, bunlardan sadece ele aldıklarımızı zikretmekle yetinmiştir ve bu durumu *Kitâbu'l-Kıyâs*'a irca etmiştir.

Gerektirmelerin (Mütelâzimât) Kendisiyle Bilindiği Kanunlar Hakkında Söz

[61] Bu gerektirmelerin bilinmesinde genel kural, her iki önermenin nicel işlemci olan nicelikte ittifak etmesi ve olumlu, olumsuz, udûl ve adem olan nitelikte ise ihtilafı olmasıdır. Gerektirme, yani genelin özeli gerektirmesidir. Gerektirme olmayıp, karşı-olum olanlar ise denildiği gibi karşıtlık ve çelişki bakımındandır.

[62] Üçlü önergeler, konusu belirsiz isim ve yüklemi bazen belirli bazen de belirsiz isim olarak alındığı zaman bu cinsten daha önce geçmeyen, basit ve ma'dûle olumlular ile basit ve ma'dûle olumsuzlar vardır. Basitler, birinci sınıftan basitlerde olduğu gibi, yüklemi belirli isim olanlardır. Ma'dûleler ise yüklemi belirsiz olanlardır. Basit veya ma'dûle önergelerin oluşumunda itibar edilen, konu bakımından değil, yüklem bakımından olmalarıdır. Bu cinsten basit olumlu olan, "*İnsan olmayan adildir*" sözümüzün olumsuz, "*İnsan olmayan adil değildir*" sözümüzdür. "*İnsan olmayan adildir*" [basit olumlu] sözümüzün ma'dûle olumlusu ise "*İnsan olmayan adil olmayandır*" sözümüzdür. [Bu sözümüzün] ma'dûle olumsuzu ise "*İnsan olmayan adil olmayan değildir*" sözümüzdür. Üçlü önergelerin bu cinsinde meydana gelen iki karşıtlık, yani konusu belirsiz olan önergelerin, konusu belirli olan önergeler sınıfında meydana gelen iki karşıtlıktan farklı olduğu açıktır. Çünkü bu konu, ademin konusudur. Böylece bu konunun dışında belirsiz ismin kendisine delâlet ettiği adem sınıflarını özetledim.

Olumsuzluk Harfi (leyse/değil) ile Udûl Harfi (lâ/olmayan) Arasındaki Fark ve Konusu

Ma'dûle Olan Üçlü Önergelerde Onların Kullanım Yerlerinin Belirlenmesi Hakkında Söz

[63] Bu sınıftan olan [ma'dûle] önergeler, olumsuz yapıldığında olumsuzluk harfi, udûl harfinin yerini tutmaz ve biri diğerini karşılamaz. Aksine olumsuzluk harfi, ya üçlü önergelerin birinci sınıfından, nicelik sahibi önergelerde tümel nicelik edatıyla ya da niceliği belirsiz ve tekil önergelerde varlık kelimesiyle (el-kelimetü'l-vücûdiyye) birlikte tertip edilir. Udûl harfi ise hep konu ile birlikte tertip edilir. Olumsuzluk harfi, bu cinsten basit olumsuz önergelerde iki şekilde gelir: Olumsuz harfi, nicelikli önergelerde nicelik edatı, konu ve varlık kelimesiyle birlikte ya da niceliği belirsiz ve tekil önergelerde konu ile birlikte gelir. Ma'dûle önergelerde ise, üç şekilde bulunur: [Birincisi], nicelik edatı veya varlık kelimesiyle; ikincisi konu; üçüncüsü ise yüklem ile birlikte bulunur. Burada iki olumsuzluk harfinden biri diğerine ihtiyaç bırakmıyor, yani her ikisi olumsuzluk bildirse de gerçekte udûl harfi, olumsuzluk harfinin yerini tutmaz. Ancak udûl harfi, konuyla

bitiştirildiğinde önerme doğru veya yanlış olmaz. Olumsuzluk harfi konuya bitiştirildiğinde ise önerme doğru veya yanlış olur. Mesela, “*Bütün insan olmayanlar adildir*” sözümüzün olumsuzu, “*Bütün insanlar adil değildir*” sözümüz değil, “*Bütün insan olmayanlar adil değildir*” sözümüzdür. “*Bütün insan olmayanlar adil olmayandır*” sözümüzün olumsuzu, “*Bütün insanlar adil olmayan değildir*” sözümüzdür. Böylece olumsuzluk harfini iki yerde değil, üç yerde getiriyoruz. “*Bütün insanlar adil olmayan değildir*” sözümüz gibi. Bu cinsten olan ikili önermelerin durumu da böyledir; yani ikili basit önermelerde bilinen dillerin delâletleri hasebiyle ma‘dûlenin onlarda bulunmadığını söyledik. Bunda olumsuzluk harfi, aynı şekilde iki şekilde tertiplenir: Birincisi konuyla, ikincisi nicelikli önermelerde nicelik edatı veya tekil ve niceliği belirsiz önermelerde kelimeyle (yüklem) gelir. Biri olmadan ikincisiyle yetinilemez. Mesela, “*Her insan yürüyendir*” sözümüzün olumsuzu, konusu belirli isim olan “*Bütün insanlar yürüyen değildir*” sözümüzdür. Benzer şekilde “*Bütün insan olmayanlar yürüyendir*” sözümüzün olumsuzu, “*Bütün insanlar yürüyen değildir*” ve “*Bütün insanlar yürür olmayan değildir*” sözlerimiz değil, “*Bütün insan olmayanlar yürüyen değildir*” sözümüzdür.

[64] Olumsuzluk harfi, udûl harfinin yerine geçemez; udûl harfi de olumsuzluk harfinin yerine geçemez. Çünkü onlardan her birinin bir önermede kaldırdığı (olumsuzladığı) şey, diğerinin kaldırdığından farklıdır. Olumsuzluk harfi, nicelikli önermelerde tümel niceleyicinin tazammun ettiği tümel hükmü veya tikel niceleyicinin tazammun ettiği tikel hükmü ortadan kaldırır.

Tümel Nicel İşlemci ve Udûl Harfinin Açıklaması Hakkında Söz

[65] Udûl harfi tümel hükmü değil, tümel konu veya tümel yüklemi kaldırır. Çünkü tümel nicel işlemci, önermeye bitiştirildiği zaman konunun tümel manasına delâlet etmez. Böylece udûl harfinin kaldırdığı, tümel konunun manası için bir kaldırma olur. Aksine [tümel nicelik], tümel olarak tümel mananın üzerine gerçekleşen hükme delâlet eder. Bu, niceliği belirsiz önermelerde açıktır. Onun (niceliği belirsiz önermelerin) niceliksiz olması, konunun manasında bulunan tümelliği gerektirmediği anlamına gelmez. Çünkü [niceliği belirsiz önermelerde] lafızların delâleti tümel bir delâlettir. “*İnsan adildir*”, “*İnsan adil değildir*” sözlerimiz gibi. “Bütün” lafzı “insan” lafzına bitiştirilmese de “insan” lafzı tümel manaya delâlet eder. Eğer “bütün” lafzı tümel manaya delâlet ediyorsa “insan” lafzı, ancak ona “bütün” lafzının birleşmesiyle tümel manaya delâlet edebilir. Bu nedenle, birbirini gerektiren olsun veya birbirini olumsuzlayan önermeler olsun, konusu belirsiz isim olan nicelikli önermelerde olumsuzluk harfi, nicelik edatıyla birleşmesi gerekir ve olumsuzluk harfi ikinci kez konuyla birlikte tekrarlanmalıdır. Eğer önerme ma‘dûle olursa olumsuzluk harfi yüklemle

birlikte üçüncü kez tekrarlanması gerekir. Eğer önerme ma'dûle değilse konuyla birlikte tekrar edilmesiyle yetinilmelidir.

Udûl Harfinin Kuvvetinin Olumsuz Harfinin Kuvvetinde Olduğu Önermeler Hakkında Söz
[66] Bazen doğruluk ve yanlışlığa bölünen bütün mümkün maddelerde, udûl harfinin kuvveti olumsuzluk harfinin konumunda olabilir. Bu durumun gerekli olmadığı yerler de olabilir. Udûl harfinin olumsuzluk harfinin kuvvetinde olduğu önermeler, konusu kendinden bir meleke veya karşıtı yoklukla nitelendiği bir zamanda, konusu mevcut olarak alınan, tekil önermelerde olur. Mesela, bir kişi Sokrates için, o adil mi veya o adil değil mi? diye sorduğu zaman ve doğru cevap, “*Sokrates adil değildir (leyse)*” olursa cevaplayan da “*Sokrates adil değildir*” yerine “*Sokrates adil olmayandır (lâ)*” cevaplarsa burada “*adil olmayandır (lâ adl)*” sözümüzün kuvveti “*adil değildir (leyse bi adlin)*” sözümüzün kuvvetinde olur. Eğer “*Sokrates adildir*” veya “*Sokrates adil olmayandır*” sözlerimiz, daha önce geçen iki şart üzerine ittifak ederse “*Sokrates adildir*” veya “*Sokrates adil değildir*” sözlerimizin doğruluk ve yanlışlığa bölündükleri gibi doğruluk ve yanlışlığa bölünürler. Bu konuda yorumcuların dediği de mümkündür: Eğer soran kişi, olumlu bir cevap isterse ve cevaplayan olumsuz yerine ma'dûle ile cevap verirse olumsuz olarak değil, olumluyla birinci şekilden kıyastaki küçük öncülden faydalanır. *Kitâbu'l-Kıyâs*'ta açıklanacağı üzere, eğer küçük önerme birinci şekilde olumsuz olursa kıyasın sonuç vermesi için ondan yararlanılmaz. Eğer soran çelişkili bir şey olan olumsuzluk üzerinde sonuçlanmasını istiyorsa aynı şekilde bu tafsiye ile fayda sağlayabilir. Lakin burada yaptığımız açıklamalar bu kitabın amacına en uygun olanıdır.

Udûl Harfinin Olumsuzluk Harfinin Kuvvetinde Olmadığı Önermeler Hakkında Söz
[67] Udûl harfi, kelime (yüklem) ile bitştirildiği zaman, doğruluk ve yanlışlık taksiminde olumsuzluk harfi kuvvetinde olmaz. Bu maddeden tümel önermeler böyledir. Mesela, biri “*Her insan filozof mudur?*” veya “*Her insan filozof değil midir?*” diye sorarsa, cevaplayan da “*Her insan filozof değildir*” sözü yerine, “*Her insan filozof olmayandır*” cevabı verirse [udûl harfi olumsuzluk harfinin yerini tutmuş olmaz]. Bu nedenle “*Her insan filozoftur*” sözümüzün karşıtı, kendisiyle sürekli doğruluk ve yanlışlığa bölünen karşıt olarak, “*Her insan filozof olmayandır*” sözümüz değil, “*Her insan filozof değildir*” sözümüzdür. Çünkü “*Filozoftur*” ve “*Filozof olmayandır*” sözlerimizin kuvveti, iki karşıt (mütezâdat) olan “*Her insan filozoftur*” ve “*Hiçbir insan filozof değildir*” sözlerimizin kuvvetindedir. Daha önce açıklandığı gibi bu iki karşıt önerme, bu maddede birlikte yanlış olabilir.

Belirli İsim ile Belirsiz İsim Karşıtlığının Olumluluk ve Olumsuzluk Karşıtlığı Olmadığı- Müteahhirînden Bazılarının Zannettiği Gibi Belirsiz İsimlerin Tamamının Basit Olumsuzdan Olmadığı Hakkında Söz

[68] Belirli isim ile belirsiz isim ve belirli kelime ile belirsiz kelime arasındaki karşıtlık, olumlu ile olumsuz arasındaki karşıtlığın cinsinden değildir. Bu tür isimlerin kullanıldığı dillerde, “*İnsan olmayandır*” sözümüz, “*İnsan değildir*” sözümüzün delâlet ettiği şeye delâlet etmez. Çünkü kendisiyle bu sözde açıkça belirtilmemişse de “*İnsan değildir*” sözümüz, “insaniyetin” kendisinden olumsuzlandığı konuya delâlet eder. Bu nedenle birleşik sözdür. “Sağlıklı değildir” sözümüz de aynı şeye delâlet eder. “*İnsan olmayan*” ve “*sağlıklı olmayan*” sözlerimiz ise bir isim ve kelimeyle açıkça ilişkilendirilmediği için olumsuzluğa delâlet etmez. Aksine “*İnsan olmayandır*” sözümüz, insaniyetin yokluğuna ve “*sağlıklı olmayan*” sözümüz sağlığın yokluğuna delâlet eder. [“*Sağlıklı olmayan*” sözümüz], “hasta” sözümüzün delâlet ettiği müfred bir manadır ve onun doğru veya yanlış [bölünen] olumsuzun delâleti olmadığı açıktır. Bu nedenle “insan” a bir meleke ve mevcut surete delâlet eden bir haber bitiştirilmeden “*İnsan olmayan*” sözümüz doğru ve yanlış olamaz. Belirli bir varlığa delâlet eden “*İnsan olmayan*” sözümüz, belirli bir varlığa delâlet etmediği için doğruluk veya yanlışlığa delâlet etmemesi en isabetli olandır.

[69] Konusu belirsiz isim olan önermelerde yer alan basitin ve birbirini gerektiren ma‘dûllerin durumu, konusu belirli isim olan önermelerde yer alan ma‘dûleyle birlikte basitin durumu gibidir. Bu nedenle bu türden “*Bütün insan olmayanlar adil olmayanlardır*” ma‘dûle olumlu olan bu sözümüz, “*İnsan olmayan hiçbir şey adil değildir*” basit olumsuz olan sözümüzün delâlet ettiği şeye delâlet eder. Bu sınıftan önermeler, yani konusu belirsiz isim olanlar ile konusu belirli isim olan sınıflar arasında gerektirme (telâzüm) ve karşıtlık (tekâbül) bulunmaz.

Konu ve Yüklemin Yer Değiştirilmesiyle Çoğalmayan Önermeler Hakkında Söz

[70] Üçlü önermelerde yüklem, konu ve rabita kelimesinin veya ikili önermelerde konu ve yüklemin, yani kelimenin sıralaması değiştirilirse, [başka bir ifadeyle] sonda gelenin başa alınması, ilk olanı ikinciye alınması veya başta gelenin sona alınması gibi özetle yüklem yüklem olarak, konunun konu olarak kalmasıyla sıralamanın değiştirilmesi durumunda, önerme doğruysa aynıyla doğruluğunu, yanlış ise aynıyla yanlışlığını muhafaza eder. Mesela “*İnsan adil olandır*” ile “*Adil olan insandır*” sözlerimiz aynıyla tek bir önermedir. “*Zeyd ayağa kalkandır*” ve “*Ayağa kalkan Zeyd’tir*” sözlerimiz de böyledir. Eğer iki önermenin öncesi ile sonrasının yer değiştirmesiyle önermenin cüzleri farklılaşmamış olsaydı bir önermenin birden fazla olumsuzu gerekli olurdu. Oysa tek bir olumlu önermenin tek bir olumsuzu olduğu açıktır. Bu nedenle eğer “*İnsan adil olandır*”, “*Adil olan insandır*” sözlerimiz bir olmamış, aksine farklı anlamda iki önerme olsaydı, “*İnsan adil olandır*”

sözümüzün olumsuzu “*İnsan adil olan değildir*” sözümüz; “*Adil olan insandır*” sözümüzün olumsuzu, “*Adil olan insan değildir*” sözümüz [olmazdı] ve aynı şekilde “*Adil olan insan değildir*” sözümüz, “*İnsan adil olandır*” sözümüzün olumsuzu olduğu açıktır. [Eğer böyle olmasaydı] “*İnsan adil olandır*” sözümüz, ilki “*İnsan adil olan değildir*” diğeri “*Adil olan insan değildir*” iki olumsuz sözümüzü gerektirir ve nitelendirdiğimiz şekilde olumsuz önerme, “*İnsan adil olandır*” sözümüzün anlamından “*Adil olan insandır*” değişen sözümüzdür. İyi biliyoruz ki, bu iki olumsuz, iki olumdan oluşan tek bir olumlunun tek bir olumsuzudur.

[71] Böylece önermenin cüzlerinden olan isim (konu) ve kelimenin (yüklemin) dilde alışla gelen adet üzere tertibi değiştirildiği zaman, yani daha açık olan tertibi dışında, yüklemi yüklem, konusu konu olarak kaldığı müddetçe bu önermenin aynıyle değişmeden kaldığı anlaşılmalı oldu.

-11-

[Birleşik Önergeler]

Lafız veya Mana Bakımından Çoğalmasa Fark Etmeksizin Cüzlerinden Birinin Çoğalmasıyla Çoğalan Önergeler Hakkından Söz

[72] Bir isim, birçok isim için olumlanır veya birçok isim, bir isim için olumlanırsa; bir isim, birçok isimden olumsuzlanır veya birçok isim, bir isimden olumsuzlanırsa bu olumlama tek bir olumlama ve olumsuzlama tek bir olumsuzlama olmaz. Daha önce denildiği üzere, bir lafzın tek bir manaya delâlet etmemesi gibi bir ismin bir isim için olumlanması veya bir ismin bir isimden olumsuzlanmasının tek bir olumlama ve olumsuzlama olmaması da böyledir. Ancak birçok ismin tek bir manaya delâlet etmesi böyle değildir. Bu [birçok ismin bir manaya delâlet etmesi], ya birçok ismin eşanlı olmasıyla olur ki, her bir eşanlı isim tek bir manaya delâlet eder. Birçok ismin delâlet ettiği şey, ya tanım (hadd) ya da betimi (resm) yapılan şeyin bir cüzü olur. “*İnsan canlıdır*” ve “*İnsan düşünerdir*” sözlerimizde olduğu gibi iki yüklemi toplamından “*İnsan düşünen canlıdır*” şeklinde insanın tanımını oluşur. İnsan için yapılan betim de aynı şekilde olur. Mesela, “*İnsan canlıdır*” ve “*İnsan iki ayaklıdır*” sözlerimizin yüklemelerinin toplamından “*İnsan iki ayaklı canlıdır*” şeklinde bir betim oluşur. “İnsan” lafzı, bu her iki sözün her birinin ayrı ayrı mufassal bir şekilde delâlet ettiği şeye mücmelen delâlet eder. Kendisinde birliğin oluşmadığı birçok yüklemi bir araya geldiği önergeler ise kendisi için oluşan olumlama ne tek bir olumlama ne de oluşan olumsuzlama tek bir olumsuzlamadır. Benzer şekilde tek bir yüklemi birçok konuya yüklenmesinde de ne tek bir olumlama ne de tek bir olumsuzlama söz konusudur. Mesela, “*İnsan beyazdır*” ve “*İnsan yürüyendir*” iki yüklemi birleştirilerek insana yüklediğimizde, “*İnsan yürüyen beyazdır*” denilerek [oluşan önerme], ancak arızî olarak tek bir manaya delâlet eder. Bundaki durum, müşterek lafız olan bir yüklemi, tek bir konuya yüklediği zaman, birden çok manaya delâlet etmesi veya tek bir manaya

delâlet eden, tek bir yüklem yüklediği müşterek lafızlı olan konudaki durum gibidir. Yani yüklemi müşterek lafız olan ve bu sıfatla konusu müşterek lafız olan önerme, tek bir önerme olmaz. Tek bir konu için (birçok konu için kendisinde bir tek yüklem gerekli olduğu) farklı isimle birçok mana gerektiren önermelerin durumu da böyledir. Çünkü çok manalı bu yüklem ve konulardan tek bir mana meydana gelmez.

Cedel ve Talim Yoluyla Müşterek Lafızlardan Yapılan İki Soru Arasındaki Fark Hakkında Söz

[73] Yüklemi veya konusu müşterek isim olan önermeler, birçok önerme olduğu zaman ondan oluşturulan cedelî sorunun tek bir soru ve cedelî cevabın tek bir cevap olması gerekmez. Eğer konusu müşterek olan isme delâlet eden toplu anlamlara tek bir yüklem yüklenirse veya yüklemi müşterek ismin delâlet ettiği toplu anlamlar, tek bir konuya yüklenirse bu doğru olur. Yüklem, yüklem lafzının ve konudan her birinin birçok anlamda olması da böyledir. Ancak *Kitâbu'l-Cedel*'de açıklandığı üzere, konu lafzının üzerine delâlet ettiği şeye yüklem lafzının bütün anlamlara delâletinin doğru olduğu bütün anlamlar [böyle değildir]. Cedel yoluyla cevap veren kimse, müşterek ismin üzerine söylendiği anlaşılan anlamla soru soranın sorusunu düzeltmek zorunda değildir. Çünkü bir şeyin bilinmesinde, soru soran ve cevap veren, birbirine karşı aynı derecededirler. Cedel yoluyla soru soranın maksadı, cevap verenden çelişkilerin bir cüzünü onaylatmaktır ki, cevap verenin cevabıyla koyduğu öncüllerden birisinin iptal olmasını istemektedir. Soru soran, cevap verene müşterek lafızlı bir öncül ile cedel yoluyla soru sorduğu zaman cevap veren, çelişkinin cüzlerinden biriyle cevap verir. Soru soran cevaplayandan kastetmek istediği öncülün manalarından birinin sonuçlanmasını istediği ve cevaplayan da [soru soranın] amacını iptal etmek istediği zaman, “*Ben bu manayı kabul etmiyorum, ben şu manayı kabul ediyorum*” demesi gerekir. Bu takdirde cevap verenin çelişkinin cüzlerinden birini cevap vermesi, soru sorana bir fayda sağlamaz.

[74] Talim yoluyla yapılan soru da müşterek isimle yapılabilir. Burada muallime düşen şey, bu müşterek ismin delâlet ettiği şeye tafsilatlı bir şekilde soruyu düzeltmektir. Bu soru cedelî bir soru olmadığı için bu türden sorularda yer alan ortak ismin delâlet ettiği şeyin açıklığa kavuşturulması gerekir. Mesela, soran kişi “Ayn nedir?” diye sorarsa cevaplayan “yara”, “göz pınarı”, “güneş gözü” gibi değişik manalara gelecek şekilde cevaplaması gerekir. Oysa cedelî soruda soru soran kişi çelişkinin cüzlerinden birinin kabul edilerek [cevap verilmesi şeklinde olur] . Mesela, soran “Böyle böyle midir? Yoksa böyle böyle değil midir?” [şeklinde] sorarsa, soru sınırlandırıldığı için cevaplayana da cevabın sınırlanması gerekir. Bu da sorunun uzlaşmış bir isimle yapıldığı takdirde olur.

Tek Bir Konuya Yüklenen Çoklu Yüklemlerin Kısımları Hakkında Söz - Bu Tür Yüklemler Ne zaman Tek veya Çok Olur? Ne Zaman Toplandığı Zaman Çoğalır? Ne zaman Doğru, Yanlış ve Saçma Olur? Ne Zaman Bilarazla Olur?

[75] Birçok yüklem, tek bir konuya yüklendiği zaman dört durum ortaya çıkar:

[76] Yüklemleri tek başına alınsa da toplu halde alınsa da doğru olan [önermeler]. Ondandır bir araya getirilenler tek yüklem. Bu kendisinde bir araya getirilenden tek önerme dediğimiz türdendir.

[77] Yüklemleri tek tek alındığında da toplu alındığında da doğru olanlar. Ancak burada bir araya getirilen yüklemlerin birliği bilarazla olur.

[78] Yüklemleri tek tek alındığında doğru, toplu alındığında ise saçma ve fazlalık olanlar.

[79] Yüklemleri tek tek alındığında doğru, toplu alındığı yanlış olanlar.

[80] Bu yüklemlerin bazılarını bazılarından ayrıştırarak ölçüyü vermemiz gerekir. Ondandır tek olanlar için gereken doğruluğun toplu olanlar için gerekli olmadığını, ayrıca bunun dışında yanlışlık barındıran ve fazlalık içermeyenleri açıklamamız gerekir.

[81] **Deriz ki:** Sözün saçma ve fazla olması dışında, bütün yüklemlerin tek tek alındığında doğru olması, toplu halde alınmasının doğruluğunu gerektirmez. Bu maddesi itibariyle açıktır. Bu konuya yapılan ilaveleri ise saçmalık olarak kabul etmiştik. Maddi yönden Zeyd'e "*O doktordur*" ve mahir anlamında "*O görendir*" [yüklenilmesinin] doğruluğu, her iki durumun (doktor ve gören) bir araya getirilerek, "*O doktordur görendir*" denilmesinin doğruluğunu gerektirmez. Saçmalık ise söze fazlalığın ilişkisi dışında, tek tek [yüklemede] doğru olan, toplu [yüklemede de] doğrudur diyenin sözüne ilişkindir. Onlardan birincisi, "*Zeyd insandır*" ve "*Zeyd beyazdır*" sözlerimiz doğru olursa ikisinin toplanması, yani "*Zeyd beyaz insandır*" sözümüz de doğru olması gerekir. Aynı şekilde eğer "*O beyaz insandır*" ve "*O beyazdır*" iki müfret yüklem olacak şekilde Zeyd'e yüklersek o zaman "*O beyaz insandır, beyazdır*" [şeklindeki Zeyd'e yüklenmesinin de] doğru olması gerekir. Aynı şekilde eğer bu sözü müfret tek bir yüklem yerine alırsak ilk sözü de müfret tek bir yüklem olarak almamız gerekir. Böylece sözde saçmalık ve fazlalığın oluşması dışında, Zeyd için "*O beyaz insandır*", "*O beyaz insandır beyazdır*" sözleri doğru olur. Durum sonsuza kadar gider ve bu saçma olur. Benzer şekilde, birçok müfret, Zeyd'e yüklenirse bu müfretlerden bilinen bütün birleşimlerin ona yüklenmesi doğru olması gerekir. Yani bazıları bazılarıyla sonsuza kadar birleştirilirse tek bir konuya sınırsız yüklemenin yapılması doğru olmuş olur. Mesela, Zeyd'e "*O insandır*", "*O beyazdır*" ve "*O yürüyor*" doğru olan yükleme, "*O yürüyen beyaz insandır*", "*O yürüyen beyaz insan insandır*" ve "*O insandır, insandır, beyazdır, yürüyor*" şeklinde Zeyd'e yüklemelerin doğru olmasını gerektirir. "*O beyaz ve yürüyen yürüyendir*" de böyledir. Böylece Zeyd'e yüklenen doğru yüklemler, sonsuza

kadar gider. Bundan açığa çıktı ki, öncekilerden birçok kişinin düşündüğü gibi doğru olan tek tek her yükleme, toplu halde yükleme için doğru değildir.

[82] Bu, açıklığa kavuştuğuna göre, birçok mananın tek bir manaya yüklenmesinden veya tek bir mananın birçok manaya yüklenmesinden tek bir önermenin ne zaman çıktığına -ki bu, birçok manadan çıkan, toplam tek bir manadır ve doğrudur- ve ne zaman çıkmadığına bakmamız gerekir.

[83] **Deriz ki:** Bu manalar, arızî yükleme olarak konu üzerine yüklenmediği zaman biri diğerinde içerilmez ve onda sınırlanmaz. Yani şartın, şart sahibinde sınırlanmış olması ve bununla en uygunu, şartın şart sahibiyle aynı olmasıdır. Mesela, pekiştirme yönünden olmayarak, “*Beyaz Zeyd beyazdır*” dersek bu toplanan manaların tamamı tek bir mana olur. Ancak Zeyd’e “*O beyazdır*” ve “*O yürüyor*” sözlerimizde olduğu gibi arızı yüklenmişse ondan toplanan anlam tek değildir. İkinci [yüklem], birinci [yüklem]de hasredildiği zaman da durum böyledir. Çünkü söz, o zaman fazlalık arz eder. Mesela, insanın canlılıkla kayıtlanması yönünden Zeyd için, “*O insandır canlıdır*” sözümüz böyledir. Çünkü insan lafzı, canlılığı içinde barındırır. Bu nedenle insanı, canlı ile kayıtlamamız saçma olur. Bir cinsi, faslı ile kayıtlamamız bu duruma girmez. Ne zaman ki, müfret yüklem, gelen iki sıfattan, yani arızî yüklemeden ve birinin diğerinde münhasır kılınan yüklemelerden soyutlanırsa o zaman önerme tek olur. İnsan için “*O canlıdır*” ve “*O iki ayaklıdır*” [İnsan iki ayaklı canlıdır] sözlerimiz gibi.

[84] Bazılarının bazılarıyla kayıtlandığı, bir şey üzerine toplu yüklemede doğru olanlara gelince, bundan bazılarının tek tek alınması doğru, bazısının tek tek alınması doğru değildir. Onlardan doğru olanlar, kendisinde iki şeyi toplayandır: Birincisi, bir sözde kendisiyle şart koşulan ve kendisiyle kayıtlandırılan bir şeyin bir şeye karşıt olduğu şeyin, şart koşulan bir şeyde münhasır olmasıdır. Bu, dört karşıtlıktan hangisi olursa olsun bu karşıtlık, ismin üzerinde delâlet ettiği şey hasebiyle zuhur edecektir. “*Canlı ölüdür*” sözümüz gibi. Bu ismin, yani “canlı” ismin üzerine delâlet ettiği şey açısından “ölüm”, “canlı” ya zıttır. Çünkü bunun ortaya çıkışı, ismin delâleti yönünden değil, aksine tanım ve betim yönündendir. “*İnsan ölüdür*” sözümüz gibi. İnsan, kendisi için “*O düşünen canlıdır*” denilerek, tanım yönünden ölüme karşıt olarak ortaya çıkmaktadır. Bu kayıtlama örneğinde karşıtlık sınırlandığı zaman, [yüklemlerin] tek tek alınması yanlış olur. İnsan ölümlü olduğu için ölü üzerine “*O, ölü insandır denilmesi*” [şeklinde bir önerme] doğrudur. “*O insandır*” [o kişi hayatta olmadığı için onun üzerine yapılan yüklem] ise doğru olmaz. İkinci şart ise konu üzerinde kayıtlanmış yüklem, bilaraz olmayacak, yani başkasından dolayı değil, aksine bizzat kendisinden dolayı olacak. Eğer bu yönden yüklem bilaraz olursa tek tek alınması [durumunda önerme], yanlış olur. Mesela, “*İmruülkays şair olarak mevcuttur*” veya “*İmruülkays vehmen mevcuttur*” sözlerimiz tek tek alınarak “*İmruülkays*

mevcuttur” denilirse yanlış olur. Çünkü İmruülkays, şimdi yoktur. Bunun sebebi, “*mevcuttur*” sözümüzün İmruülkays’a zatı, yani mutlak olarak evvellen değil, vehmen ve şair olması yünden yüklem olmasıdır. “*İmruülkays mevcuttur*” sözümüz, o zihinde vehmen [mevcut olması] yönünden doğru bir sözdür. Bu nedenle “*mevcuttur*” lafzı bu cihetle alınarak, şu an var olmayan üzerine doğrulanması mümkündür. Benzer şekilde “*mevcut değildir*” lafzı başkasından dolayı var olan bir şeye yüklenirse doğru olur. Kendisinden dolayı kendisine yüklenirse doğru olmaz. Somut olarak Zeyd için “*O dokumacı olarak mevcut değildir*” [somut olarak var, ancak dokumacı olarak var olmamasından dolayı doğru olan] sözümüz gibi. Var olmayan için mutlak olarak, “*O mevcuttur*” denilmesinin doğru olmaması gibi, Zeyd için [somut olarak var olduğu için] mutlak olarak, “*O mevcut değildir*” denilirse doğru olmaz. Öyleyse yüklem, bir şart veya kayıtlı bir şeye karşıt kayıtlı sınırlanmadığı zaman, tanımını ve ismiyle bir şeye delâlet ettiği zaman başkasından dolayı olmaz. Yüklemde bu tür örnekler tek tek alındığında, toplu olarak alınması gibi tek tek alınmasının da doğru olması gereklidir.

DÖRDÜNCÜ FASIL

-12-

[Kipli Önermelerin Karşılığı]

Kip, Kipin Kısımları, Kipli Önermelerde Oluşan Karşı-Olum ve Onların Birbirlerini Gerektirmelerinin Açıklaması Hakkında Söz

[85] Önermelerin bir kısmı kipli, bir kısmı kipsizdir. Kip (cihet), yüklem için var olmasının keyfiyetine delâlet eden lafızdır. “İnsan zorunlu olarak canlıdır” veya “İnsan mümkün olarak filozoftur” sözlerimiz gibi. Kiplerin lafızlarının cinsleri ikidir: Birincisi olan zorunluluk (zaruriyye), gereklilik yönünden ona tabi olan ve onunla birlikte sayılan zorunlu (vâcib) olandır ve imkânsızlık (mümteni‘) da aynı şekilde onun bir kısmıdır. Zorunluluk, ya varlık (vucûd) yönünden ya da yokluk (adem) yönünden imkansız [şeklinde iki kısma ayrılır]. İkincisi olan mümkün, gereklilik yönünden ona tabi olan ve onun gibi sayılandır. Muhtemel sözümüz gibi. O zaman bu cinsteki basit ve ma‘dûle [olarak ayrılan önermelerin] karşı-olum ve birbirini gerektirmelerine bakmamız gerekir. Kip lafızlarının iki çeşit olması, onlarla kastedilenin varlıkla mutabık bir delâletlerinin olmasındandır. Varlık ise ya bilkuvve ya da bilfiil olarak iki kısımdır. Zorunluluk, bilfiil olana, mümkün ise bilkuvve olana karşılık söylenir. Öncelikle onların karşı-olumlarına (mütekâbil), ardından birbirini gerektirmelerine (mütelâzim) bakılmalıdır.

[86] **Deriz ki:** İlk bakışta bu tür önermelerde, olumsuzluk harfî, kipsiz önermelerde olduğu gibi yüklem ile birlikte değil, rabita olan varlık lafızıyla birlikte kullanılması gerektiği göze çarpmaktadır. Bu nedenle “İnsan adildir” sözümüzün olumsuzluğu, “İnsan adil olmayandır” değil, “İnsan adil değildir” sözümüzdür. Olumluluk ve olumsuzluk, her şeyde doğruluk ve yanlışlığa bölündüğünden dolayı, eğer “İnsan adildir” sözümüze karşı “İnsan adil olmayandır” sözümüzü olumsuz kabul edecek olursak bu iki sözdeki örnek, her şey üzerine doğru ve yanlış bölünmesini icap eder. Öyle ki, mesela odun hakkında “İnsan adildir” sözümüz yanlış iken, “İnsan adil olmayandır” olan sözümüz onun üzerinde doğru olması gerekecek. Lakin “adildir” ve “adil olmayandır” sözlerimiz sadece insana yönelik doğruluk ve yanlışlığa bölünür. O halde, “Odun adil olmayandır” doğru olursa, son derece imkânsız olan “Odun adil olmayan insandır” [şeklindeki önermesinin] doğru olmasını zorunlu kılacaktır.

Kipli Önermelerde Karşı-Olum ve Birbirini Gerektirmeleri Bakımından Olumsuzluk Harfinin Konumunu Belirleme Hakkında Söz

[87] Olumsuzluk harfî, üçlü ve ikili önermelerde varlık kelimesiyle kullanıldığı zaman kipli önermelerdeki durumun da böyle olduğu zannedilir. Bunun üzerinde bir şey hakkında “Olmaması mümkündür” sözümüzün olumsuzluğu, “Olmaması mümkündür” sözümüz olacaktır. Böylece aynıyle

bir şeye yönelik, olması mümkündür ve olmaması mümkündür denilmesinin doğruluğu ortaya çıkmıştır. Kesilmesi mümkün olan şeyin kesilmemesi de, yürümesi mümkün olanın yürümemesi de mümkündür [denilmesi] buna örnektir. Kendisinde olmak ve olmamak imkânından dolayı mümkün, varlığı zorunlu olmayandır. İki karşıt, tek bir şeyde doğruluk üzerinde birleşmeleri mümkün olmadığı için “*Olmaması mümkündür*” sözümüzün olumsuz “*Olmaması mümkündür*” sözümüz değildir. Bu tür önermelerde, yani kipli önermelerde olumsuzluk harfi anlaşıldığına göre, yüklem ve varlık kelimesiyle birlikte kullanmaya gere yoktur. Kiple birlikte kullanılması gerekir. Böylece bir şeye yönelik “*Olmaması mümkündür*” sözümüzün olumsuz, “*Olmaması mümkün değildir*” sözümüz olur. Saydığımız bütün kiplerde durum böyledir ve zorunludur. Nasıl ki, kipli olmayan önermelerde olumsuzluk harfi yüklem olan maddenin yerine değil, yüklem yerini tutan varlık kelimesine bitiştiyorsa, aynı şekilde burada olumsuzluk harfi, yüklemden kipli olmayan önermelerde varlık kelimesi yerini tutan bir şeye konulur ve o da kiptir. Varlık kelimesi, kipli olmayan önermelerde konuyla birlikte yüklem durum keyfiyetine delâlet ettiği zaman bu tür önermelerde varlık kelimesinin yükleme nispeti suretin maddeye nispeti gibi olur. Ne zaman ki bu nispet, aynıyla kipin varlık kelimesine nispeti olduğunda bu, yüklem konu için var olma keyfiyetine delâlet eder. Aynı şekilde onun varlık kelimesine nispeti suretin maddeye nispeti gibidir. İki nispet (olumsuzluk harfi-varlık kelimesi ve suret-madde) bir olduğu zaman, olumsuzluk harfi burada varlık kelimesiyle birlikte alındı ve böylece burada kip ile birlikte konulması gerekir.

[88] Özetle kendinden ortaya çıktı ki: “*Olmaması mümkündür*” sözümüzün olumsuz, “*Olmaması mümkün değildir*” sözümüzdür. Çünkü bu iki önerme devamlı doğruluk ve yanlışlığa bölünür. “*Olmaması mümkündür*” ile “*Olmaması mümkündür*” sözlerimiz ise çelişik değil, aksine birbirini gerektirirler. Benzer şekilde mümkün ma’düle olan “*Olmaması mümkündür*” sözümüzün olumsuz, “*Olmaması mümkün değildir*” sözümüzdür. “*Olmaması zorunludur*” sözümüzün olumsuz, “*Olmaması zorunlu değildir*” sözümüzdür. “*Olmaması zorunludur*” zorunlu ma’düle olan sözümüzün olumsuz, “*Olmaması zorunlu değildir*” sözümüzdür. Benzer şekilde “*Olmaması imkânsızdır*” sözümüzün olumsuz, “*Olmaması imkânsız değildir*” sözümüzdür. “*Olmaması imkânsızdır*” sözümüzün olumsuz “*Olmaması imkânsız değildir*” sözümüzdür. Bunlar, bu cinste karşıt önermelerdir.

-13-

[Kipli Önermelerin Birbirlerini Gerektirmeleri (Telâzümü)]

[89] Birbirini gerektiren önermeler, söylediğimiz gibidir:

[90] “*Olmaması mümkündür*” basit olumlu mümkün olan sözümüz, iki [söz] gerektirir: “*Olmaması imkânsız değildir*” sözümüz gibi olumsuz imkânsız ve “*Olmaması zorunlu değildir*” sözümüz gibi olumsuz zorunlu.

[91] “Olmaması mümkündür” sözümüz gibi ma‘dûle olumlu mümkünün en meşhur ve en iyi bilinen olması itibariyle iki gerektirmesi vardır: İlki, ma‘dûle olumsuz zorunlu olan “Olmaması zorunlu değildir” sözümüzdür. İkincisi ise ma‘dûle olumsuz imkânsız olan “Olmaması imkânsız değildir” sözümüzdür.

[92] “Olmaması mümkün değildir” basit olumsuz mümkün sözümüz, benzer şekilde iki çeşit [önermeyi] gerektirir: İlki, ma‘dûle olumlu zorunlu olan “Olmaması zorunludur” sözümüzdür. İkincisi ise basit olumlu imkânsız olan “Olmaması imkânsızdır” sözümüzdür.

[93] “Olmaması mümkün değildir” ma‘dûle olumsuz mümkün sözümüz de iki [önermeyi] gerektirir: İlki, basit olumlu zorunlu olan “Olmaması zorunludur” sözümüzdür. İkincisi ise ma‘dûle olumlu imkânsız olan “Olmaması imkânsızdır” sözümüzdür.

[94] Bunlardan karşıt olanları yatay düzleme koyar ve birbirini gerektirenlerin bir kısmını da bir kısmının altına yerleştirirsek şöyle bir tablo ortaya çıkar:

Olmaması mümkündür	Olmaması mümkün değildir
Olmaması zorunlu değildir	Olmaması zorunludur
Olmaması imkânsız değildir	Olmaması imkânsızdır
Olmaması mümkündür	Olmaması mümkün değildir
Olmaması zorunlu değildir	Olmaması zorunludur
Olmaması imkânsız değildir	Olmaması imkânsızdır

[95] Meşhur olan bu gerektirmeyi düşünür ve incelersek “imkânsızdır” ve “imkânsız değildir” sözlerimizin “mümkündür” ve “mümkün değildir” sözlerimizi gerektirdiğini buluruz. Yani ondaki çelişki, çelişkiyi gerektirir; ondaki olumlu, olumsuzu gerektirir. Ancak bu dönüştürmekle olabilir. Yani imkânsızdan olumsuz mümkünden olumluyu ve imkânsızdan olumlu da mümkünden olumsuzu gerektirir.

[96] Zorunlu önermelere gelince, mümkün için onda oluşan gerektirme, çelişki değil, aksine karşıtlıktır (zıtlık). Yani olumsuz zorunlunun çelişkiği olan, olumlu zorunlunun zıddı “Olmaması zorunludur” sözümüzdür. Bu nedenle “Olmaması mümkün değildir” sözümüzdün gereken “Olmaması zorunludur” sözümüz olan bu önermenin olumsuzunu “Olmaması zorunlu değildir” sözümüz değildir. [Bu sözümüz de] vaz edildiği gibi “Olmaması mümkündür” sözümüzdün gerekmektedir. Bu nedenle her iki [önerme] aynıyle bir şey hakkında birlikte doğru olması mümkündür. “Olmaması zorunludur” [sözümüzün] üzerine doğru olduğu şey üzerine “Olmaması zorunlu değildir” [sözümüz de] doğrudur.

[Bunun sonucu olarak sanıldığıının] aksine “*Olmaması zorunludur*” sözümüz, “*Olması zorunludur*” sözümüzün zıttıdır ve [bu sözümüzün] çelişği ise “*Olması zorunlu değildir*” sözümüzdür. Bu böyle olunca çelişik çelişkiyi gerektirmez, çelişki çelişkinin zıttını gerektirir. Yani olumsuz zorunlunun çelişği olan olumlu zorunlu, olumsuz mümkünden gerekmez ki, biz olumsuz zorunlunun çelişğini olumlu mümkünün lazımı olarak belirlemiştik. Olumsuz mümkünden [zorunlunun] zıttı olan “*Olmaması zorunludur*” sözümüz gerekli olur. Basit olumsuz mümkünün, ma’düle zorunluyu gerektirmesi ve ma’düle olumsuz mümkünün, basit olumlu zorunluyu gerektirmesinin sebebi, zorunluda kuvveti tek kuvvet olsa da imkânsız olanın olumlu zorunlunun zıttı olmasıdır. Basit olumsuz mümkün, basit olumsuz imkânsızı gerektirdiği ve basit olumlu zorunlunun zıddı olan basit olumlu imkânsız, ma’düle olumlu zorunlunun zıddı olan basit olumsuz zorunluyu gerektirdiği ve ma’düle olumsuz mümkün, ma’düle imkânsızı gerektirdiği zaman ma’düle imkânsız, ma’düle zorunlunun zıddı iken, ma’düle zorunlunun zıddı olan basit zorunluyu gerektirir. Lakin bu derinlemesine düşünüldüğü zaman, zorunludan mümkünün lazım gelmesinde gerçekleşen durum, imkânsızdan mümkünün lazım gelmesinde gerçekleşen durum gibi zannedilebilir. Yani çelişki, çelişkiyi gerektirmiş olur. Ancak birinci cihet dışında onun zayıflığı ortaya çıktı. Böylece “*Olması mümkündür*” sözümüz, “*Olmaması zorunlu değildir*” sözümüzü gerektirir ki, bu sözümüz de “*Olmaması zorunludur*” sözümüzün çelişğidir. Bu sözümüz de “*Olması zorunlu değildir*” sözümüzden değil, “*Olması mümkün değildir*” sözümüzden gerekli olur. En başında belirlediğimiz üzere bu sözümüz de “*Olmaması zorunlu değildir*” sözümüzden değil, “*Olmaması mümkündür*” ve zorunlu olan “*Olması zorunlu değildir*” sözlerimizden gerekli olur.

[97] “*Olması mümkündür*” sözümüzden “*Olması zorunlu değildir*” sözümüz değil de, “*Olmaması zorunlu değildir*” sözümüzün lazım geldiğinin nasıl açığa çıktığına gelince, bu, “*Olması mümkündür*” sözümüzün “*Olmaması zorunludur*” sözümüzden lazım geldiğinin açıklamasına bağlıdır. Bu, söylediklerimizde ortaya çıkacak. Bu nedenle “*Olmaması zorunludur*” sözümüz, ya “*Olması mümkündür*” ya da “*Olması mümkün değildir*” sözümüzü doğrular. Çünkü “*Olması mümkündür*” ve “*Olması mümkün değildir*” sözlerimiz birbirine çelişiktir ve çelişik olanlar her şeyde doğruluk ve yanlışlığa bölünürler. Bir şeye ilişkin “*Olması mümkündür*” sözümüz doğru olmazsa “*Olması mümkün değildir*” sözümüz doğru olacaktır. Ancak bir şeye dair “*Olması mümkün değildir*” sözümüz doğru olursa “*Olması imkânsızdır*” sözümüz de doğru olur. Çünkü bu sözümüz, “*Olması mümkün değildir*” sözümüzü gerektirir. [Bir şeye dair] “*Olması imkânsızdır*” sözümüz doğru olursa bundan olması zorunlu olanın imkânsız olması gerekli olur. Bu ise aykırıdır, mümkün değildir. Dolayısıyla “*Olmaması zorunludur*” sözümüz üzerine doğru olan “*Olması mümkündür*” sözümüzdür.

Çünkü ilki çelişkiden biri yanlış olursa diğeri doğru olur. “*Olması mümkündür*” sözümüzün “*Olması zorunludur*” sözümüzü gerektirdiği kesinleştiğine göre diyebiliriz ki, “*Olması mümkündür*” sözümüzden gereken zorunlu öncüllerden olumsuz ma’düle olan “*Olmaması zorunlu değildir*” sözümüzdür. Bunun delili, bundan gerekli olarak çıkanın bundan hali olmamasıdır. Yani basit olumlu mümkünden, basit olumsuz zorunlu veya basit olumlu zorunlu veya ma’düle olumlu zorunlu veya ma’düle olumsuz zorunlu gerekli olur. Arz ettiğimiz gibi “*Olması zorunlu değildir*” basit olumsuz zorunlu olan sözümüz ve basit olumlu mümkün, basit zorunludan lazım gelirse basit zorunludan onun çelişği olan basit olumsuz lazım gelir. Çünkü söz şöyle gelişir: “*Olması zorunlu olanın olması mümkündür*” ve “*Olması mümkün olanın olması zorunlu değildir.*” O halde “*Olması zorunlu olanın olması zorun değildir*”. Bu ise aykırıdır, mümkün değildir. Çünkü iki çelişki birlikte doğru olmaz. Eğer ondan basit olumsuz zorunlu lazım gelmezse ondan geriye kalan, basit olumlu zorunlu veya ma’düle olumlu zorunlu veya ma’düle olumsuz zorunlu olur. Ancak basit olumlu zorunlu veya ma’düle olumlu zorunlu, olumlu mümkünle birlikte doğru olmazlar. Çünkü Olması mümkün olan şeyin olması da olmaması da mümkündür. Olması da olmaması da mümkün olan şeyin olması da olmaması da zorunlu değildir. Bu kendiliğinden açıktır. Böylece basit olumlu mümkün dört önermeden sadece bir tanesi gerektiğine göre, üç tanesi de gerekmediği ortaya çıkmıştır. Onun lazımı olan geriye kalan sadece ma’düle olumsuz zorunlu olan “*Olmaması zorunlu değildir*” sözümüzdür. Bu da benzer şekilde zorunludur. Çünkü ondan imkânsızlık arız olmaz ki, daha önce belirlediğimize göre mümkün dışı zorunluyu gerektirir. “*Olması zorunludur*” sözümüz, “*Olmaması zorunlu değildir*” sözümüzü gerektirir. Çünkü bu ikisi bir şeyde birlikte doğrudurlar. Ancak “*Olması mümkündür*” sözümüzün “*Olması zorunludur*” sözümüzden lazım geldiği hakkındaki açıklamamıza şüphe arız oldu. Bu nedenle bu sözümüz, eğer onu gerektirmezse çelişğini gerektirir. Ve onun çelişği de ya “*Olması mümkün değildir*” ya da “*Olmaması mümkündür*” sözümüzdür. Lakin o (“*Olması zorunludur*”), “*Olması mümkün değildir*” sözümüzü gerektirir. Bundan da anlattığımızdan boş imkânsız öncül lazım gelir. Eğer o (“*Olması zorunludur*”), “*Olmaması mümkündür*” sözümüzü gerektirseydi zorunlu olanın olması da olmaması da mümkün olmayı gerektirecekti. Bu ise aykırıdır, mümkün değildir.

[98] [Anlatılanlardan hareketle] “*Olması zorunludur*” sözümüzden “*Olması mümkündür*” gerekmektedir. Ancak “*Olması zorunludur*” sözümüzden “*Olması mümkündür*” sözümüzün gerektiğini farz edersek, olması mümkün olan şeyin olmaması da mümkün olur. Bu durumda olması zorunlu olan şeyden gereken, olması mümkün olduğu gibi olmaması da mümkün olur. Bu ise aykırıdır, mümkün değildir. Birincisi olan “*Olması zorunludur*” sözümüzden “*Olması mümkündür*”

sözümüzün gerektirdiği ve ikincisi, zorunluya tabi olan ve zorunlunun gerektirdiği “*Olması mümkündür*” sözümüzü iptal ettiği takdirde, mümkünün tabiatından birinci sözün sabit olması gerektirir ki o, ikinciyi olumsuzlamadan zorunludan gerektiği ortaya çıktı.

[99] Öyleyse mümkün, birden fazla manaya söylenir. Bu aynı şekilde tümevarımla da açıktır. Ortaya çıktı ki, şöyle yapılması mümkündür veya şöyle yapılması makbuldür denilen her şey, kendisinde yer alan olmama ve olma kuvvesine sahip değildir. Bu nedenle kendisi için “olma kuvvesi taşıyor” denilen şeyler iki türdür:

[100] Ya güç yetirilebilir olarak da tabir edilen, düşünceden pay (makrûnetün bi-nutki) alan kuvve.

[101] Ya da ateşin yakması ve karın soğutması gibi düşünceden pay almayan kuvve.

[102] Düşünceden pay alan kuvvelerde zıtların olması, yani olma ve olmama kuvvesi bulunur. “Yürümek” bunun örneğidir. İnsan için [düşünüldüğünde] insanda yürüme ve yürümeme kuvvesi eşit bir şekilde bulunur.

[103] Düşünceden pay almayan kuvvelerin kendisinde bulunduğu şeyler, zıtlardan sadece bir tane kuvveyi bulundurur. Bunun örneği olan ateşte sadece yakma kuvvesi vardır, arızî olmanın dışında onun yakmama kuvvesi bulunmaz. Arızî olarak yakmama, ya yakıcılığı kabul edecek konunun bulunmamasından ya yakıcılığı kabul edecek konu bulunsa da konuda tabi olarak yakıcılığı engelleyecek bir şeyin olmasından olur. Düşünceden pay almayan münfail kuvvelerde her iki karşıtlığı kabul etmek eşit bir şekilde olur.

[104] Bu böyle olunca, her mümkün mümkün olarak karşıtlığı kabul etmez. Aynı şekilde mümkün, tek tür olacak kadar uzlaşıyla söylenen de değildir; aksine mümkün ismi ortaklıkla söylenen bir isimdir. Bizler bazen bilfiil mevcut olan şeylere mümkün deriz ve bir şeye o mümkündür dememiz, mevcut halin onun için bilfiil, onun için imkânın olduğu ve karşıtının olmadığı manasına gelir. Bir şey bu sıfatla bulunursa imkânın zamansal olarak fiile öncelikli olmadığı söylenebilir. Bazen de mümkün, doğası gereği gelecekte olabilecek şeyler manasında söylenir. Bu imkân ister bozulan ister bozulmayan olsun, sadece hareketli şeylerde bulunur. Ancak bozulmayan şeylerde yarın güneşin doğması gibi [bu türden mümkünlerin] oluşumu zorunludur. Bozulan şeylerde ise oluşumu zorunlu değildir. Mümkünün ikinci sınıfı ise hareketli olmayan şeylerde bulunur. Mümkünlerden bu sınıf zorunluluğu gerektirir. Birinci sınıf ise zorunluluğu gerektirmez. Bu da bozulmaya uğrayan şeylerde olur. Lakin mümkün zorunludan daha geneldir denilmesi şüphelere yol açmaktadır. Çünkü [böyle düşünmekle] mümkün hem zorunluya hem de zorunlu olmayana karşılık gelmiş olur. Öyleyse genelin özeli gerektirdiği yönüyle [zorunlunun] ondan, yani canlının insanı gerektirdiği yönüyle, lazım gelmesi gerekir.

[105] [Aristoteles] dedi ki: Mümkünün çeşitleri belirginleştiğine göre öncelikle bu gereklilikte müküne denk düşen mukayeseyi koymamız gerekir ki o da şu sözlerimizdir: “*Olması zorunludur*”, “*Olması zorunlu değildir.*” çünkü o, bütün bunların ilkesidir. Sonra bundan gereken geri kalan diğer önermeleri düşüneceğiz.

[106] [Aristoteles] dedi ki: Bu şeyler *Kitâbu'l-Kıyâs* 'ta işlendiği için oraya bakılsın. Zorunlunun bu tür şeylerin ilkesi olmasının sebebi, nazarî ilimlerde açıklandığı gibi, zorunlu şeylerin bilfiil ezeli olarak mevcut olmasındandır. Ezeli şeyler daha kadim olunca, bilfiil kadim olan şeyler, hem bilfiil hem de bilkuvve olan şeylerden daha kadim olması gerekir. Bunun için bazı varlıklar ilk varlıklar misali, bilkuvve olmadan bilfiil var olurlar. Bazı şeylerde bazen bilfiil bazen de bilkuvve olarak var olurlar ki bunlar bozuluşa uğrayan şeylerdir. Hareket gibi bazı şeyler de kuvve ondan ayrılmadan sadece kuvve ile birliktedir. Özetle sonsuz olması yönüyle sonsuz olan varlıklar, aynı şekilde tabiat ilminde beyan edilecektir.

[107] Bu cümleler, Aristoteles'in kipli önermeler hakkındaki konuştuklarıydı.

BEŞİNCİ FASIL

-14-

Önermelerin Zıtlığı

[108] [Aristoteles] dedi ki: Sözlerin karşı-olumu ya olumluluk ve olumsuzluk yönünden ya da yüklemeleri birbirine zıt sözler olan maddelerinin zıtlığı yönünden olur. Daha önce geçtiği gibi yüklemeleri zıt olanlarda olumluluk ve olumsuzluk yönünden gerçekleşen karşı-olumun beş sınıfına benzeyen bir şey vardır. Bu sözlerden hangisinin inançta zıtlık bakımından daha şiddetli ve aykırılıkta (tebâyin) daha uzak olduklarına bakmamız gerekir: Olumluluk ve olumsuzluk yönünden zıtlık mı? Yoksa inanç zıtlığı yönünden zıtlık mı? Mesela, “*Bütün insanlar adildir*” sözümüzün iki karşıtı vardır: Birincisi, olumsuzlama yoluyla “*Hiçbir insan adil değildir*” sözümüzdür. İkincisi ise zıtlık bakımında olan “*Bütün insanlar zalimdir*” sözümüzdür. Bunlardan hangisi “*Bütün insanlar adildir*” sözümüze daha şiddetle zıttır? “*Hiçbir insan adil değildir*” sözümüz mü? “*Bütün insanlar zalimdir*” sözümüz mü?

[109] Deriz ki: Lafızlar zihinde kaim olan manalara delâlet ettiği zaman, bir şeyin inancı ve o inancın zıttı; bir şeyin inancı ve o inancın olumsuzu zihinde oluşur. Zihinde yer alan inançların karşıtlığı yönünden bir söz için o, bir söze zıttır veya bir söze karşıttır denilmesi, ya zıtlık inancıyla ya da olumsuzlama inancıyla olduğu açıktır. Durum böyle olunca, doğruluk veya yanlışlık için hangi inanç, zıtlık ve aykırılıkta daha ileri olduğuna bakmamız gerekir. [Bir şeyin] zıddının inancı mı? Onun olumsuzunun inancı mı?

[110] Mesela, bir şeyin iyi olduğuna inanıyorsak ve hayatın iyi olduğuna inandığımız gibi bu doğru bir inanç ise burada [doğru olan “hayat iyidir” inancımıza karşı] yanlış iki karşıt inanç vardır. Birincisi onun kötü, diğeri ise onun iyi olmadığıdır [“*Hayat kötüdür*” ve “*Hayat iyi değildir*”]. Hayat için bu iki yanlış inançtan hangisi, zihinde doğru inanç olan “Hayat iyidir” sözümüze son derece zıttır? “*O kötüdür*” inancımız mı? Yoksa “*O iyi değildir*” inancımız mı?

[111] Deriz ki: İnançta bulunun tezat, yani son derece ayrı olan zıtlık, dış dünyada bulunan maddelerdeki zıtlığa benzer. Acaba dış dünyadaki şeylerde bulunan en şiddetli zıtlığın inançtaki zıtlıktan daha şiddetli olması gerekir mi? Gerekmez mi?

[112] Deriz ki: Dış dünyada iki zıtlıkla birbirine zıt olan iki şeyin, inançta bulunun tek zıtlıkla birbirine zıt olan iki şeyden daha az zıt olunca veya inançtaki zıtlığın dışında bununla birlikte, [dış dünyadaki iki zıtlığın birbirine karşıt olmasından] ziyade, “*Hayat iyidir*” ve “*Ölüm kötüdür*” inançlarımızda olduğu gibi birbirini gerektiren zıtlıklar olunca bu sözlerimiz, konu ve yüklem ile dış dünyada birbirine zıt olmuş olur. İnançta var olan zıtlığın sebebi dış dünyada var olan zıtlığın sebebi

olmadığı açıktır. Eğer sebebi olmuş olsaydı dış dünyada bulunun en büyük zıtlık, inançtan bulunan zıtlıktan daha şiddetli olurdu. Bu böyle olunca, madde yönünden inançta (hem dış dünyada hem de zihinde) var olan zıtlık, mutlak olarak inançta bulunan zıtlıktan daha şiddetlidir.

[113] Olumluluk ve olumsuzluk açısından inançta var olan zıtlık, kendisinin dışındaki [bir sebepten dolayı] var olmaz; aksine bizzat kedisinden dolayı, zihinde bulunan halden dolayı var olur. Zatından dolayı zihinde var olan zıtlık, dışındaki [bir sebepten] dolayı gerçekleşen zıtlıktan daha şiddetlidir. Benzer şekilde bizde bir şeye ilişkin onun iyi olduğuna dair bir inanç olsa ve bu inanç doğru olsa, bu şeye ilişkin bizde var olan her yanlış inanç, bu doğru olan inanca zıt olmak zorunda değildir. Mesela, zihnimizde bir şeye ilişkin onun için mevcut olmamasından dolayı o başka bir şeydir şeklinde bir inanç olsa mevcut olmasından dolayı o başka bir şey olmaz. Çünkü inançlar nihaysizdir. Zihinde bu inanca zıt olan inanç, ilk inançla birlikte devamlı doğruluk ve yanlışlığa bölündüğünü gördüğümüz bir olan inançtır. Bu iki inanç, sonuçta bulunan çelişkinin cüzünü gerektirirler. Bundan sonra, onlardan hangisi doğru? Hangisi yanlış? Şeklinde her ikisinde şüphe ve hayret oluşur. Bir tek konu üzerinde birlikte doğru veya birlikte yanlış olması mümkün olan iki inançta ise onlar arasında şüphe ve hayretin oluşması mümkün değildir. Bu ikisi, nazarımızda belirgin olmasa da gerçeğin zihinde varlığı belli olan hangisinde olduğu üzerine sonuçta çelişkinin cüzlerinden olmazlar.

[114] Aynı şekilde açıktır ki, gerçekte varlığa karşı olan inanç, oluşumun gerçekleştiği şeyden meydana gelen ve olumsuz olan inançtır. Bu nedenle oluş (kevn), yokluktan varlığa geliş ve bozuluş (fesâd) ise varlıktan yokluğa gidiştir. Kendisinde değişimin gerçekleştiği şeylerdeki inanca gelince, bu zıtlardan oluşan başkalaşımdır ve inançta en az olan zıtlıktır. Çünkü zıt olan, var olan bir şey olduğu için bir şeyin bir şeye zıt olması açısından yokluğun varlığa karşıt olması daha şiddetlidir. Bu nedenle varlıktan oluşum (tekevvün) ancak arazlarla meydana gelir. Aynı şekilde olumsuzlukla oluşan inanç, bizzat olumlu olan inancın kalkmasını gerektirir. Çünkü olumsuzluğun mahiyeti, mevcut olan şeyin aynısı olan olumluluğun kalkmasını gerektirir. Ancak kendisinde yüklem var olduğu bir şeydeki yüklem zıtlığının mahiyeti, olumluluğun kalkmasını gerektirmez. Çünkü bir konudaki zıtlığın oluşması özsel olarak kendisine karşıt olan zıttın kalkmasını gerektirmiyor. O şey, konuda onun oluşumundan arız olur, yani bir zıt bir zıttın içine girmekle zıtlığı ortadan kaldırır. Mesela, suya soğukluğun girmesiyle sudan sıcaklığın kalkması, ikinci bir kasıt veya arızî olarak soğukluğa mensuptur. Bu nedenle buradaki kalkma olayı (irtifâ') varlıktan arızî olarak meydana gelir. Oysa olumsuzluktaki kalkma olayı, olumsuzdan bizzat kalkan bir hadisedir ki, ondan bizzat olumlunun kalkması gerekir. [Salt inanç zıtlığı], arızî veya ikinci bir kasıtle (dışarıdan bir sebep) oluşan inançtaki mevcudun zıtlığından daha ileri, daha tam ve daha şiddetlidir. Birbirine muhalif iki

zıt, aşırı bir zıtlık içerisindeyseler, çelişki yoluyla olumlu bir şeye zıt olan zihindeki zıtlık, dış dünyadaki varlıkların zıttı olması yönünden oluşan zıtlıktan daha şiddetlidir. Açığıdır ki, çelişki inancı, olumlu için mutlak olarak zıt olan inançtır.

[115] Benzer şekilde iyi olan bir şeyin kötü olduğuna inanmak başka bir inancı gerektirir ki o da onun iyi olmamasıdır. İyi olan bir şeyin iyi olmadığına inanmak ise başka bir inancı, yani onun kötü olmasını gerektirmez. Eğer bu böyle ise zıttı bulunmayan şeylerde zıt inanç olmaz. Öyleyse olumsuzluk inancı, olumluluk için bizzat tezat olan zıt inançtan daha geneldir. Çünkü [olumsuzluk inancı] hem zıttı olan hem de zıttı olmayan eşyada bulunur. O nedenle doğal olarak olumluya zıt olan inancın, bir yerde bulunma bir yerde bulunmama şeklinde değil, her yerde tezat olarak var olan bir inanç olması gerekir. Bizzat zıt olup ve her yerde bulunan genel inanç, bir yerde bulunup da bir yerde bulunmayan zıtlıktan daha şiddetli bir zıtlıktır. Çünkü tabiatı gereği genel, özelden öncedir. Bu nedenle özel bulunursa genel bulunur, ancak genelin bulunmasıyla özelin bulunması [şeklinde] bunun tersi [mümkün] değildir. İnançta bulunan zıtlığın olumsuz olan zıttı olmadığı zaman, her yerde onun zıddının olumsuz olması, son derece [şiddetli bir zıtlık olması] gerekir.

[116] İyi olan bir şeyin iyi olduğuna inanmak ve iyi olmayan bir şeyin iyi olmadığına inanmak iki doğru inançtır. İyi olmayan bir şeyin iyi olduğuna inanmak veya iyi olmayan bir şeyin iyi olduğuna inanmak da iki yanlış inançtır. Hangi inancın, “iyi olmayan bir şeyin iyi olmadığı” şeklindeki doğru inancımıza zıt olduğunu keşke bilseydim? Bu, üç durumdan soyutlanmış değildir:

[117] Birincisi, [“iyi olmayan bir şeyin iyi olmadığı”]’nın zıttı olan inancın, onun zıttı olmasıdır ki, o iyi olmayan şeyin kötü olduğu inancıdır.

[118] İkincisi, zıttın olumsuzun zıttı olmasıdır ki, o iyi olamayan şeyin kötü olmadığına inanmaktır.

[119] Üçüncüsü ise iyi olmayan şeyin iyi olduğu inancına zıt olmasıdır.

[120] Onun (birincisi) zıttı inancının inançta ona zıt olmamasına gelince, bu [her iki inanç] birlikte doğru olabilir. Çünkü iyi olmayan birçok şey kötü de olabilir.

[121] Onun (ikincisi) zıttının olumsuz olması ise aynı şekilde ona inanç bakımından zıt olmaz. Çünkü bir şeyde her ikisi doğru olabilir. Hazın onda iyi olmaması ve kötü olmaması doğrudur. Özetle iki zıttın birbiriyle doğrulanması o şeyin durumunda yoktur.

[122] Bu böyle olunca, iyi olmayanın iyi olmadığı inancımıza zıt inanç, iyi olmayanın iyi olduğu inancımızdır. İyi olmayanın iyi olmadığı inancımıza son derece zıt olan inanç, onun iyi olduğu inancımız olunca, öyleyse iyi olanın iyi olduğu inancımıza son derece aykırı olan, onun kötü olduğu inancımız değildir, onun iyi olmadığı inancımızdır. Çünkü eğer olumlu, son derece olumsuzun zıddı

olursa ondan son derece uzak olması gerekir. Bu böyle olunca zıttın tek bir zıttı olması gerekir. Dolayısıyla olumluya son derece zıt olan olumsuzdur.

Tümel Nicelik Anlamında Elif-Lam Takısının Açıklaması Hakkında Söz

[123] [Aristoteles] Dedi ki: Olumluluk ve olumsuzluk açısından tezat olan önermelerde burada kullandığımız bu örnekler ile bu önermelerde konunun elif-lam ile belirlenmesi veya konunun tümel nicel işlemciyle nicelenmesi arasında bir fark yoktur. Çünkü elif-lam, dediğimiz gibi, tümelin üzerine delâlet ettiği şeye delâlet eder. Dolayısıyla bu mefhum üzere (anlaşıldığı üzere), “*O iyidir*” inancımız ile zıttı olan “*O iyi değildir*” veya “*Her şey iyidir*” sözümüzün zıttı olan “*Hiçbir şey iyi değildir*” inancı arasında fark yoktur. Çünkü zıt inançlar olan olumluluk ve olumsuzluk, zihinde tümel manada bulunur. Eğer iki zıt inançta, lafızla çıkan zihinde bulunan şey üzerine delil ise lafızda bulunan olumlunun zıttı lafızda bulunan olumsuz olur. Bu tümel mana için üzerine delâlet ettiği olumlu, olumlu ve olumsuz tümel lafızda bu mana üzerine delâlet ettiği zaman bu nicelik olur. Bunun örneği “*Her insan iyidir*” sözümüzün zıttı olan “*Hiçbir insan iyi değildir*” sözümüzdür. [“*Her insan iyidir*” sözümüzün] çelişigi ise “*Her insan iyi değildir*” sözümüzdür.

[124] Burada hakkında konuşulan inançların zıtlar olduğu açıktır. Onlar [birlikte bir şeyde] doğru inançlar olması mümkün değildir. Çünkü gerçeğin gerçeğe zıt olması, gerçek inancın gerçek inanca zıt olması ve lafzın lafza çelişik olması mümkün değildir. Zira her ikisi zihinde gerçek olan manaya delâlet ederler. Aksine zıt inançlar, zorunluluk maddesinde, zıtlardan ve çelişkilerden olan olumluluk ve olumsuzlukla karşı-olumlarda olur. Bu nedenle karşı-olumlardan çoğu için birlikte doğrudur denilmesi mümkündür. Bu niceliği belirsiz ve alt-karşıtlardır. Karşıtlar (tezat) ise aynıyla bir şey için birlikte doğru denilmesi mümkün değildir. Zorunluluk maddesinde, konu her ikisinden de soyutlanmadığı için birlikte yanlış olması da mümkün değildir.

(*Peri Hermeneias*) kitabının içerdiği manalarla uyumlu bir şekilde, bu kitabın (*Kitâbu'l-İbâre*)

içermiş olduğu manaların telhisi burada tamamlanmıştır.

Bu vesileyle Allah'a çokça hamd olsun.